

KÖZLEMÉNYEK

Cseh költők versei franekeri magyarokhoz. Érdekes kiadvány látott napvilágot Ulderius Balck franekeri nyomdájában az 1624–1625-ös évek fordulóján. A nyolclapos füzet címe *Applausus Votivus Strenae Loco Pro Anni 1625 Fausto ac felici curriculo Illustris ac Magnanimae Gentis UNGARICAE viris ac iuvenibus* — (Ünnepélyes, újévi ajándéknak szánt üdvözet a jól és szerencsésen működő, kiváló és nagylelkű Magyar Nemzet férfainak és ifjainak...) és azt a franekeri egyetemen tanuló magyaroknak ajánlotta két csehországi születésű, de Hollandiába emigrált alkalmi humanista költő, Samuel Martinius és Johannes Maconius Mytenus. E negyedrét íves kiadvány egyetlen ma fellelhető példánya az oxfordi Bodleian könyvtár tulajdonában van, jelzete: Quarto S 23 (4) Art. 8. Franeker ekkoriban már a helvét hitvallású fiatalok kedvelt tanulmányi központja volt — a korábban kissé provinciális fríz akadémiát 1622–1623-tól kezdődően kezdik ellepni a külföldiek, főleg a Palatinátuson át menekülő csehek, a lengyelek, kelet-poroszkok és a magyarok. Közös nyelvük a latin, az egyetem 1624-ben három vezető tanára, a fríz Lubbert Sibrandus, az angol száműzött William Ames és a lengyel születésű Johannes Makowsky (Macovius) is latinul tartják teológiai előadásait. Így az a ritka tény, hogy cseh költők magyar diákokat köszöntenek latin nyelven, itt és ekkor nem számít különösebb eseménynek. Annál is kevésbé, mert a Martinius–Maconius szerzőpár első ilyen jellegű kiadványa, a *Felix Auspicium Anni 1625 ex Potentissima atque Belicissima Gente Polonica atque conjunctissima Borussia Viris ac Iuvenibus*¹ a Franekerben tanuló lengyel, lengyelországi német, valamint porosz ifjakat köszöntő kis versgyűjtemény már valamivel korábban, 1624-ben napvilágot látott. Az összesen tizenhárom diákot és egy lengyel születésű tanárt (Makowskyt) köszöntő antológia úgy látszik, kedvező fogadtatásra talált, s ezért dönthetett úgy a két cseh emigráns, hogy a lengyelek után a magyarokat is megverseli.

A versek szerzői közül az első, Samuel Martinius z Dražova (1593–1639) volt az ismertebb. Korábban egy prágai protestáns gyülekezetnek, a Szent Castalus templomnak volt lelkésze és már Prágában megjelent egy kisebb értekezése Huszról és Lutherről, s később, már Hollandiában, kiadott egy *Lacrymae Bohemicae* című hosszabb latin verset. Ezután ellátogatott Angliába, majd 1628-ban a pirnai cseh exuláns gyülekezet lelkésze lett, itt töltötte élete utolsó éveit.² Szerzőtársáról, Johannes Maconius Mytenusról csak azt tudjuk (egy másik mű ajánlásából), hogy Prágában a Szent Miklós iskola rektora, vagyis igazgatója volt, és hogy alighanem a nyugat-csehországi Mytóból származik. 1626-ban ő is ellátogatott Angliába,³ majd 1629 és 1633 között Erdélyben élt, ahol 1630-ban két latin nyelvű kiadványa is megjelent, mindkettő pártfogójának, Simon Piotr Budowinski lengyel lovagnak címezve; ez a Budowinski a fejedelem szolgálatában állt és ő tervezte Bethlen

¹ Jelzete a Bodley-könyvtárban 4° S 23 (4) Art. 9.

² STURM, Herbert (szerk.): *Biographisches Lexikon zur Geschichte der Bömischen Länder* Band II. München, 1984. 589.

³ MENCSEK Ferdinánd: *Magyar emlékkönyvi beírások a XVI. és XVII. századból* = Történelmi Tár 1907. 507.

APPLAVSVS VOTIVVS
STRENÆ LOCO
PRO ANNI

1625. MDC. XXV. 1625. ANNO. MDC. XXV.

Fausto ac felici curriculo

Illustris ac Magnanimæ Gentis

VNGARICÆ

VIRIS AC IVVENIBVS,

Doctrina gravitate, Eruditionis claritate, Morum suavitate, cultissimis, conspicuisque:

In celebri Frisiorum Academia, quæ est Franekeræ, fausto omine, in Jesu Christi nomine, annum novum, supra Millefimum Sexcentefimum xxv feliciter inchoantibus, in lignum debitæ observantiæ, ac testimonium affectionis fraternæ, oblatum, datum, & dicatum.

A
Samuele Martino Horzovino Bohemo. Præge Boh. quondam ad D. Castuli, S. Crucis Majoris Ecclesiæ Pastore, & Consistorii Ordinum regni Refor-
matorum Assessore, iam Christi exule profcripso, p. r. Franekeræ hospite.

ET
M. Iohanne Maconio Myteno. Bohem. &c.

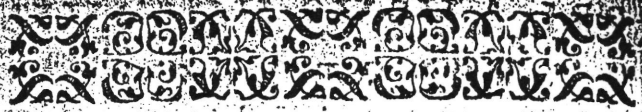
*Si quis in hac serie cernis, quod forte locaris
Postremâ; primò te lego, primus ovas.*

FRANEKERÆ,

Apud Vldericum Balck, Ordinum Frisix &
eorundem Academiæ Typographum.

Anno 1625.

Magnanimæ atque Bellicosæ genti Vngaricæ
Salutem Pacem & Triumphos.

O *Rbis miratur, Martis dum secula regnant,
Vngaricos Phæbo, templa parare, patres:
Ac delecta virum sacratis corda Camænis
Iungere, Martigenas vota litare, togæ.
Martia quid tentas gens? te custode quieti
Christiade, contra Barbarâ monstra, manent:
Limina tu servas, custodu mœnia, portas
Claudis, fers populis aurea secla piis.
Magnanima Turcam compescis mente furentem,
Tartaricos sternis, iusta per arma, duces.
Nos miseri! nostri fracti si protinus armis
Custodes, Musis, colla, manusque, dabunt.
Nescio sed quæ fata meum relevare timorem
Concipiunt, summi spemque vovere boni.
Non Martis Phæbum, prolem turbare quietam,
Otia non claris multa porare viris.
Verum docta animis committere sensa, ferocem
Excutere ingenij vimque metumque boni.
Dicere virtutis præcepta, docere triumphos,
Iustitiam vires ex sâperare virum.
O Patria his ducibus felix, procerumque corona
Conspicua, insignis fama, decusque patrum.
Pergite sic fortes. Res crescet publica nobis,
Et vobis Phæbus, Marsque trophæa ferens.*

Gábor díszes ravatalát.⁴ A hazai irodalomtörténészek mindeddig úgy hitték, hogy Maconius, aki gyulafehérvári kiadványain neve után az „ab Honigsdorf philosoph. m.” jelzöt biggyeszti, a küüllőmegyei Hondorfól származik.⁵ Ha viszont ez a szerző azonos a franekeri Johannes Maconiusszal (és ez a fenti adatok alapján szinte biztosnak látszik), akkor a „Honigsdorf” a csehországi „Myto” városka német neve kellett hogy legyen. Mindkét cseh exuláns Frigyes „téli király” híve volt, őt követték előbb a Palatinátusba, majd onnan Hollandiába.

Az *Applausus Votivus* nyitó verse általános köszöntése „a nagylelkű és harcias” magyar népnek (*Magnanimae atque Bellicosae genti Ungaricae*). A disztichonban írt 24 soros vers mitológiai utalásokkal kezdődik — a magyarok fölött már évszázadok óta „Mars” regnál, de a diákok Phoebus Apollo pártfogoltjai, s így a magyar népre, ha továbbra is harcol a törökkel és külföldön taníttatja ifjait, Apollo és Mars együtt hoznak majd dicsőséget. („Et vobis Phoebus, Marsque trophae ferrens”). A következő Martinius-vers, amit szerzője már konkrétan a Franekerben tanuló magyar ifjakhoz intéz, valamivel rövidebb, mintegy húszsoros; benne a költő a „haza reményének és díszének” nevezi ezeket a magyar teológusokat, akik most a Parnasszusra vezető úton hágnak egyre magasabbra. Ezek után (ugyanazon az oldalon, ahol az *Ad doctissimam atque eximiam literatae Juventutis Coronam, spem Patriae* c. vers található) Martinius áttér a személyekhez címzett versekre: egyes franekeri magyar hallgatókhoz címez átlagban hatsoros epigrammákat. „Paulus Tyrnavius” és „Paulus Puah Miskolczy” urakkal kezdi, ami arra utal, hogy a cseh teológus szem előtt tart egy bizonyos akadémiai szénioritást a versek sorrendjét illetően — mindkét magyar „régí” franekeri, 1623 augusztusa – szeptembere óta tartózkodnak a fríz egyetemi városban.⁶ (Ez az epigramma egyébként kurzív betűkkel van szedve, míg a következő rendes, közepes nagyságú betűkkel — a továbbiakban ez a két betűtípus váltakozik az egész kiadványon át).

A következő epigrammák címzettjei Jenei Mihály és Szent-Péteri Antal; Kálnai Mihály és Kisfaludi F. Urbán; Maxai Óse Péter és Miskolczy P. György; Körösi [Keerosi] A. Pál és Barsi Mihály; Archinus Miklós (a franekeri matrikulában „Nicholas C. Arsi”) és Salánki [Salanchi] György; Szemléni György és Csuzi Cseh János; Ketskeméti K. György, Szepsi L. Pál és Vetési István, s végül Miskolczy Péter, Gyóni Vazul („Basilius Gyonini”) és Kállai Sámuel. Ezek a magyar hallgatók egy-két kivétellel mind szerepelnek később Ames Bellarminus ellen írt disputáció-gyűjteményében, mint vitakozó disputáció-szerzők.⁷ A kilencedik epigramma után Martinius átadja a terepet (egy külön hatsoros ajánlással) Maconiussnak. A Mytóból elszármazott humanista folytatja a sort: az első epigrammát Körösi P. Istvánnak, Dengelegi Bíró Péternek és Simándi Jánosnak ajánlja, a következőket pedig Károlyi Sz. Istvánnak (Carolinus), Pataki Mihálynak és Gönczi Jánosnak (ez a kis vers nyolcsoros); Jáнки Jánosnak (a franekeri matrikula szerint „Thoros Janki”) Abani [Abáni? Abonyi?] Jánosnak és Thállyai Lippai Jánosnak (ugyancsak nyolc sorban), majd Szikszai Andrásnak, Szikszai Istvánnak és Sárjai Andrásnak. Mindezek a diákok matrikuláltak és majdnem mind disputáltak is Franekerben, sőt többen tanultak itt már Martinius idejövetele előtt (Martinius csak augusztus végén matrikulált), olyanok, akik közben hazatértek Magyarországra vagy Erdélybe. Hogy nekik is legyen nyomuk a gyűjteményben, Maconius külön felsorolja őket név szerint: Szepsi K. [Korotz] Gáspár, Dobrai G. Bálint, Gelei Gáspár, Tejfalvi Csiba Márton [Martin C. Teufalvi], Szemczy [Szempczy] Mihály és Komjáthi Mátvás. Ezekről Maconius úgy tudja, hogy „Franekerából szerencsésen visszatértek hazájukba”. Valószínűleg a szerkesztési szimmetria kedvéért Maconius a gyűjteményt egy hosszú, 84 soros, kurzívval szedett költeménnyel zárja, amelynek ezek a kezdőszavai: „Hic mihi Pannonicae quoque laus et gloria pubis...” De mielőtt szót kerítenénk erre a záróversre, meg kell jegyezni, hogy a cseh szerzőpáros — alighanem a matrikula alapján — pontos munkát végzett: az *Applausus Votivus*ban név szerint szerepel mindaz a 39 magyar, aki 1623–1624-ben Franekerben tanult. Ezek közül tizenegy matrikuláció esik 1623-ra (leszámítva Szepsi

⁴ RMNy II: 1471.

⁵ Ibid.

⁶ *Album Studiosorum Academiae Franekerensis, Franeker*. 1968. 72.

⁷ RMK III. *Pótlások... 2. füzet*: 6148. Bp. 1991.

Korotz kétszeri matrikulációját) és huszonnyolc a következő évre. Ami a magyar diákok eredetét illeti, közülük mintegy tizenkilencet, tehát a coetusnak majdnem a felét megtaláltam a sárospataki anyakönyvben.⁸

A franekeri üdvözlőfüzet címzettjei között nem szerepel Szenci Molnár Albert, aki 1624 pünkösdjén (május végén) fordult meg itt az egyetemen, s adott könyvet Sibrandus professzornak.⁹ Nyilván csak pár napig maradt Franekerben, s nem matrikulált, ezért nem szerepel a neve a füzetben. Viszont több jel mutat arra, hogy Molnárnak jelentős szerepe volt a magyar protestáns peregrinusok új tanulmányi útvonalának kialakításában. Erre utal az a levél, amit az Odera melletti Frankfurtból írt hazai patrónusának Pataki Imre,¹⁰ éppen Szenci Molnárra hivatkozva, aki levélben „átírányította” a Frankfurtba érkező magyarokat Hollandia és Anglia felé, valamint a Kálvin *Institutio*-fordítás utószava, ahol Molnár megnevezi azokat a „tanuló atyafiakat”, akik néki a munkájához szükséges pénzbeli támogatást apránként „felhozogatók” Magyarországról. Hét nevet említ,¹¹ akik közül később egyet Leidenben, négyet pedig Franekerben találunk és mind az öt peregrinus (Csanaki Máté, Komjáthi Mátyás Tejfalvi Csiba Márton, Mezölaki Miklós és Simándi János) megfordult Brémában is. Nem lepne meg, ha kiderülne, hogy a négy franekerinek — akár személyesen, akár levélben — ő adta a tanácsot; próbálják ki az előzőleg magyarok által kevésbé ismert fríz egyetemet. Ő maga már 1623-ban járt Hollandiában, Franekerben ugyan nem, de már akkor tájékozódhatott az egyetemi helyzetről, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy nyugodt lélekkel adjon tanácsot tanulni vágyó honfitársainak.

Az *Applausus Votivus* záróversében Maconius először az egész magyar tanulói fűjsághoz fordul, amelynek az a szerencse adatott meg, hogy Franekerben részesül Pallas ajándékaiból. Hivatkozik a pfalzi Frigyes Bethlen Gáborral kötött szerződésre, ami a két népet, a csehet és a magyart összeköti („Gens tua juncta Czechis est sanctae pignore pacis / Pignore amicitiae gens tua juncta Czechis”), majd név szerint magára a már Európa-szerte ismert erdélyi fejedelemre, akit győzelmei alapján szinte mítikus erejűnek lát, s ekként aposztrofál: „Hic tuus Amphitryoniades fortissimus heros / Gabriel, Latiae guttura truncat hydrae”, vagyis: „Íme a Herkulesed, legerősebb hős, íme Gábor / Római sárkánynek torkát metszi el ő” — ahol a „Latium”, illetve „Róma sárkánya” nyilván a pápai hatalomra vonatkozik. A vers további részében Maconius visszatér a magyar diákok dicséretéhez, akik a Habsburg-párti keresztényekkel ellentétben csak az Evagélium „tisztá forrásából” isznak, tehát Biblia-olvasó reformált hitvallásúak. Ezután Franeker előnyeit méltatja, név szerint is említve a híresebb professzorokat: Sibrandust, aki szerinte az akadémia fénylő napja (Sibrandus nem élte túl az 1625-ös évet), s az angol rámista Amest, aki ekkor már elkezdte Bellarminust cáfólv vitairat-hadjáratát: „En calamo doctu praesignis pectus Amesii / Qui reprimit validi Bella Minas et aprí”. Ames egyébként 1622 májusában tartotta meg egyetemi székfoglalóját Franekerben és alighanem személyes hírneve és tekintélye is hozzájárult ahhoz, hogy rövid időn belül annyi magyar peregrinus keresse föl a franekeri egyetemet. Maconius harmadikként a kiváló Makowskyt említi, akinek ékesszólása vetekszik ragyogó tollával („En clarum magni genium Makowsky, in / Qui mirus scriptis, eloquioque cluit”). A vers a magyarokhoz intézett újévi jókívánsággal fejeződik be, majd a szerző még egy nagyobb betűkkel szedett kétsoros epigrammát illeszt a lap aljára *Sacrum CHRISTO nato* címmel, amelyben jelzi, hogy a verssel, illetve az egész füzettel éppen 1624 karácsonya tájékán készülhetett el, az évnék igen fagyos téli fordulóján, amikor kezét talán a tűzhelynél, szívét pedig egy szebb protestáns jövőbe vetett hit mellett tudta csak melengetni.

GÖMÖRI GYÖRGY

⁸ MARTON János: *A sárospataki református főiskola története*. Sárospatak, 1931. 157–164.

⁹ MKSz 1979/4. 377.

¹⁰ HERPEI János: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III.* Bp. – Szeged, 419.

¹¹ *Szenci Molnár Albert válogatott művei*. Bp. 1976. 398.

Két 17. századi könyv Sófalvi József possessori bejegyzésével. Sófalvi József (1745–1794) református tanár életéről, pályájának állomásairól, fordítói és kiadói tevékenységéről több forrásból lehet tájékozódni,¹ ezek többé-kevésbé ugyanazokat a tényeket közlik, nem egészítik ki egymást. Mivel a debreceni Egyetemi Könyvtár állományában két művet találtam, melyek egykor Sófalvi tulajdonában voltak, érdekeltnek a rá vonatkozó könyves adatok is.

Ezek Török Istvántól származnak, aki a kolozsvári Református Kollégium történetét összefoglaló munkájában két helyen is részletesen ír Sófalviról. Életéről megtudjuk, hogy 1764-ben lépett a kollégium diákjai közé, tanulmányait hat éven át folytatta, 1770-ben könyvtáros és matheseos praeses; peregrinációját 1771-ben kezdi meg Göttingenben, majd 1773–1776 között Leidenben folytatja, ahol teológiát és természettudományt tanul. 1783-ban jön újra Kolozsvárra Szathmári Pap Mihály mellé segédtanárnak (lector professor). 700 forint adósság maradt utána „... ezért a kollégium előjárósága könyveit vetette számba, ezek a könyvek most is megvannak a könyvtárban, de nem lehet tudni mennyiben fedezték az adósságokat”.²

A kollégium könyvtáráról írva Török megjegyzi, hogy annak Sófalvi többször adományozott könyveket az 1790-es években; 1766–1767-ben Zoltán Józseffel együtt könyvjegyzéket (sic!) készített, 1766–1767 között segédkönyvtárőr, 1767-től három évig könyvtárőr volt.³ Két könyvét az alábbiakban ismertetem.

1. IMPERATUS Ferrandus Neapolitanus: *Historiae naturales libri XXIIII. Accesserunt nonnullae Johannis Mariae Ferro adnotationes ad librum vigesimum octavum. Nunc primum ex Italica in linguam conversa Latinam. Coloniae, 1695, sine typ. [8], 928, [23] ff. 4° Ill. Száma: 780.861⁴*

A szerző Ferrante Imperato (1550–1625) gyógyszerész volt, botanikuskertet alapított, ásványokat gyűjtött.⁵ Műve leíró jellegű növény-, ásvány- és kőzetkatalógus. Az elülső kötéstable verzóján a következő bejegyzés olvasható: Jos.[ephi] Sofalui. Comp.[aravit] Ludguni Batavorum A.[nno] 1776. 20. Martii. Emp.[tus] flor.[eni] 4.

A könyv megvételére való indíttatást Sófalvi leideni egyetemi stúdiumából nyerhette, ugyanis a természettudományt előadó Jean Nicolas Sébastien Allamand⁶ (1713–1787) főként e diszciplína történetét tanította és művelte.⁷

2. BORRICHIVS Olaus: *Cogitationes de variis Latinae linguae aetatibus, et scripto illustris viri Ger.[ardi] Joann.[is] Vossii De vitiiis sermonis.*⁸ *Accedit ejusdem defensio nomine Vossii et*

¹ GÁL Kelemen: *Sófalvi József* = Erdélyi Múzeum 1896. 469–474. Továbbá: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1891–1914. XII. 1203–1204. és ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Bp. 1977. 547–548.

² TÖRÖK István: *A kolozsvári ev. ref. collegium története*. Kolozsvár, 1905. 102–107.

³ TÖRÖK István: *i. m.* 305–329.

⁴ A könyv első kiadása olaszul jelent meg Nápolyban 1599-ben, a második Velencében 1672-ben. (*British Museum General Catalogue of Printed Books*. London, 1965. CXI. 6. A továbbiakban: BMC PB.) A latin változat gyógynövényekre vonatkozó kiegészítéseit megfogalmazó G. M. FERRO is gyógyszerész volt, „pharmacopoeusnak” nevezi magát.

⁵ *Enciclopedia Italiana*. Milano, 1933. XVIII. 905.

⁶ GÁL Kelemen tévesen „Allemand” nevet említ Sófalvi tanárainak felsorolásában. *I. m.* 470.

⁷ POGGENDORF, Johann Christian: *Biographisch-literarisches Handwörterbuch zur Geschichte der exacten Wissenschaften*. . . Leipzig, 1863–1922. I. 31. ALLAMAND fordítói, kiadói tevékenysége, szakirodalmi munkássága is erről tanúskodik. Vö. BMC PB III. 748.

⁸ VOISSIVS műve 1666-ban jelent meg, Frankfurtban. (*Bayerische Staatsbibliothek Alphabetischer Katalog*. 1501–1840. Voraus-Ausgabe. München–New York–London–Paris, 1987. 57. Bd. 186.

Stradae, adversus Gasp.[arum] Scioppium. Hafniae, 1675, Georgius Gödianus. [16], 314, [6] ff.
4° Száma: 762.677

A szerző, Oluf Borch (1626–1690) a dán barokk kiemelkedő egyénisége, orvos, botanikus, kémikus, filológus, történész, költő, alkimiával is foglalkozott.⁹ Művét Per Griffenfeld grófnak szóló ajánlással kezdi, ezután öt lapnyi a mecénást dicsőítő költemény következik,¹⁰ végül kifejti nézetét a latin nyelv négy korszakáról: ezek az arany-, az ezüst-, a réz- és a vaskor. Borch a középkor és újkor latin ság ellen emel szót a klasszikus szókincs és stílus védelmében. A vásárlásról szóló bejegyzés itt is az elülső kötéstábla verzőjén található:

Josephi Sofalui. Compar.[avit] Lugduni Bat.[avorum] 1776. 18. april[is].

Mindkét könyv jó állapotban van, és egyikben sem találtam más possessori nyomot.

Az 1700-as években élt Sófalvi József kiterjeszthető KLANICZAY Tibornak az a korábbi időre vonatkozó megállapítása, hogy peregrinusaink igyekeztek hosszú ideig külföldön maradni.¹¹ Hősünk könyvtárának kialakulásáról és összetételéről azonban további adatok birtokában lehet majd véleményét alkotni.

OJTOZI ESZTER

Ocsovszky Pál levelei Aranka Györgyhöz. Ocsovszky Pál,¹ Teleki Sámuel erdélyi kancellár kisebbik fiának, Ferencnek² a nevelője jelentős szerepet játszott a Marosvásárhelyen működő Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság életében. A társaság nem helyben működő tagjai közül talán a Bécsben élő Ocsovszkyknak adatott meg alapos és részletes ismereteket szerezni az erdélyiek tudományos törekvéseiről. Az adatok hiánya miatt egyelőre csak feltételezhetjük, hogy bekapcsolódása az erdélyi társaság munkájába megkésve történt ugyan, de nem elkészen. Az 1796. december 16-án ülésen már maga is részt vesz alig kilencéves tanítványával együtt, s a következő évben már számos ülésen figyeli a társaság helybeli tagjainak a törekvéseit.³ S mivel 1797-ben marosvásárhelyi személyes jelenléte csaknem folyamatosnak tekinthető, ezért az első nyoma is csak akkor bukkan fel, amikor írásban kéri a véleményét Kiss Jánosnak *Egy magyar journalról való proiectumáról*, amelyet a társaság egyik ülése után, még Marosvásárhelyen készített el. Aranka referál is róla Kissnek:

„A gondolatodat egy érdemes társunkkal közlöttem, Ocsovszky urral; reméllem, nem eszméretlen előttd: Jénába, Göttingába járt, szép világa vagyon, tanult ember, most a Cancellarius ur ő Exel[lentiaájá]nak a kis úrfi mellett Hofmester. Mikor elsőben vele szólottam, némely jegyzései voltak a béküldött gondolat iránt, melyekben én is megegyeztem: de jobban megolvastván azután a gondolatot, azt egészen helyben hagyja, mert esmévén titeket, azt állítja, hogy gondolatotoknak szerencsét és becületet tudtok csinálni.”⁴

⁹ Rövid pályaképét l.: HIRSCH, August: *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker*. München–Berlin, 1962. I. 628–629. Tanulmányainak és munkásságának klasszika-filológiai vonatkozásairól, polihisztorságáról: PETERSEN, Carl – ANDERSEN, Vilh.: *Illustreret dansk Litteraturhistorie*. København, 1929. I. 669–681.

¹⁰ Allúziókat tartalmaz a „Griffenfeld” és a „gryphus” szavakkal.

¹¹ KLANICZAY Tibor: *Pallas magyar ivadéka*. Bp. 1985. 80–81.

¹ Ocsovszky Pál nevelő, könyvtáros — életrajzi adatai ismeretlenek, a név több változatban (Otsovszky, Orsovszky, Ocsovszky) fordul elő.

² Teleki Ferenc Teleki Sámuel kancellár kisebbik fia (1787–1853).

³ JANCÓS Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest, Akadémiai Könyvkiadó 1955. 83., 216., 226., 234., 236., 237., 241., 247., 251., 287., 352.

⁴ ItK 1986/1–2. sz. 173.

Itt olvashatjuk Ocsovszky véleményét: nem tartja kizártnak egy magyarországi „journal” létesítését, sőt sikerét sem, amennyiben tanulnak a *Mindenes Gyűjtemény* kudarcából. Abban viszont kételkedik, hogy valamilyen szimbiózis létrejöhet a magyarországi folyóirat és az erdélyiek társasága között. Illetve csak akkor, ha a két intézmény egymástól eltérő profilt tűz maga elé. Ocsovszky, mivel gyakran utazgat Bécsből Pesten át Erdélybe, elkerülhetetlenül közvetítő missziót is betölt. Gyakran tárgyal a pestiekkel, Schedius Lajossal, és a társaság bécsi barátaival is. De éppen utazgatásainak viszonylagos gyakorisága teszi szükségtelemmé, hogy részletes leveleket írjon. Az utókor nagy kárára a fennmaradt néhány levélben nem egyszer találunk arra vonatkozóan utalást, hogy a társasággal kapcsolatos gondokat — részletesen — személyesen tárgyalják meg. Bizonyára közrejátszott ebben a nem megalapozatlan óvatosság is. Így az itt közölt levelekből főleg arra derül fény, hogy a lelkes Ocsovszkynak milyen Aranka által rábízott konkrét megbízásoknak kell eleget tennie. E hiányos levelekből is kitetszik, hogy az erdélyiek a magyarországiakénál szerencsésebb helyzetben vannak, tudományos törekvéseiket nem érheti annyi gáncs. Schediusal gyakran elégedetlen Aranka, szinte azt feltételezi róla, hogy megbízatását nem látja el lelkiismeretesen, holott az Ocsovszky leveléből megtudhatjuk az okot: „... Magyar Országom az efféle társaságbeli dolgok sokkal kényesebb lábom állanak, mint Erdélyben...”

Azonkívül, hogy a társaság számára begyűjti a bécsi tagok esedékes tagsági díjait, Ocsovszky megpróbálja beszerezni az Aranka által kért különböző kiadványokat, újságokat, folyóiratokat, könyveket. S ugyancsak Ocsovszky az összekötő kapocs néhány osztrák tudós és a társaság között.

Különösen numizmatikai és régészeti ügyekben számít Aranka Ocsovszky segítségére. Mint ismeretes, minden jelentős régészeti lelet, amely az Erdélyben végzett ásatások vagy a véletlen folytán felbukkan — végülis Bécsbe került a Kamarához, a kincstárba. Így került Bécsbe az ún. szilágyosomyói kincs is, amelyről Aranka mielőbb szeretne bő információkat kapni, későbbi tudományos feldolgozás céljából. Tervezett folyóiratában szeretett volna beszámolni a kincsről csakúgy, mint egyéb Erdélyben felbukkant régészeti leletekről, ez azonban akkor mégsem sikerült, mert a felkért bécsi professzor, Abbé Ackel még az évben hirtelen meghalt, de a tervezett folyóirat sem született meg.

Az sem érdektelen, ahogy Ocsovszky egy esetleges erdélyi folyóirat tartalmát elképzei. Arra a kérdésre ma sem tudunk válaszolni, hogy mikor kezdődik Aranka és a nyelvművelő társasággal — e levelekből is megállapíthatóan intenzív kapcsolata, s azt sem tudjuk, hogy mikor ér véget. Mégis, e torzóban maradt levelezés is igazolja, hogy a Teleki Sámuel erdélyi kancellár körével (leveleznek a kancellárral, a nagyobbik fiúval, Domokossal, és a kisebbik fiú Ferenc nevelőjével) kiépített, szinte már szövetségnek tekinthető kapcsolat öregbítette a társaság külhoni hírnevét is, Ocsovszkyt pedig a nevelőség után fontos álláshoz juttatta: ő lett a kancellár bécsi könyvtárának gondozója.

Eddig mindössze két Ocsovszky-levél került közlésre: Jancsó Elemér a *Numizmatikai Közöny* 1943-as évfolyamában közölte — eredetileg az MTA kéziratrárból (Magyar Írók Levelezése, 3. sz. Ocsovszky levele, 1798. március 27. és egy dátum nélküli, töredék a második).

Az itt közölt levelek Jancsó Elemér hagyatékából való másolatok.

1.

Ocsovszky Pál levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Ur!

Igen kevés vagy éppen semmi az, a mit a vélem közlött és ismét ide zár Planum el olvasása mellett, annak igazításának bővítésének vagy tsak változtatásának okáért is megjegyzésre méltónak találtam. Mert ugyan is a választott Matériájok ezenn Tudós Hazafiaknak, a mint azt az el húzott sorokból látom, éppen az, a mellyet mi is minap emlegettünk, és a mellyhez még több félt tenni bajos is, szükségtelen is, nehogy a Matériák temérdeksége miatt vagy a kötetek módjok felett meg nőjének, vagy a Darabok a hely szűke miatt illendő formájokonn és ki terjedésekenn

valamit veszejtse. A mi pedig az előadás módját illeti, amelytől magától fog az én vélekedésem szerint a Journal egész szerentséje függeni, azt az Irókra magokra kell bízni, mivelhogy az tsak az ő saját tehetségeikkel készültekkel és gustusokkal jár; de ha mind olyanok mint Kiss⁵ és Dr. Szent Györgyi,⁶ a kiket különösen esmérek, nints is mit nekiek mondani, mivelhogy ezek, ha tsak a Külső környüállások egészszen ellenekre n[em] lesznek, annak módját bizonyosan fel találják. Azt az egyget mindazonáltal tsakugyan n[em] lehet nékiek nem tanátsolni, hogy a publicumot a melynek irni szándékoznak jól meg válaszszájk, és magokat annak állapotjához, tehetségéhez és olvasottságához alkalmaztassák. Ez ellen hibáztak tsekély vélekedésem és tapasztalásom szerint még eddig az efféle Irásoknak terjesztői mind, a kik munkájokat ezzel akarták közönségessé tenni, hogy minden képzeltető rendü és sorsu, értelmü és tanulásu, idejü s nemü olvasó számára egy egy kis valamit iktattak özsze. Ebből a lett, hogy akár ki is ha a könyvet (p.o. a Mindenés Gyűjteményt)⁷ kezébe vette, tsak imitt amott talált magának valot benne, a többit mint ismét másnak szólot el fordított, és így majd az egész könyvet is mint néki tsak kitsény részben haszon vehetőt el vetette. Azonon kell törekedni, hogy a Darabok között egygy se legyen a mely más olvasónak legyen szánya mint az első. Buffonról⁸ olvasom, hogy Ő a maga Irásának ezt a tulajdonságot ugy adta meg, hogy mihelyt egy egy tzikkelyt papirostra tett, azt azonnal a Szoba Leányának el olvasta és ha ez azt a mit hallott éppen az Ura gondolatja szerint elő nem tudta ismét adni, ez azt azonnal ki huzta és ujra dolgozta. A Szoba Leányt Suppleálhatja kiki magának a ki egy más embert bizonyos tehetségekkel magának képzelné és annak helyébe helyeztetődni tud.

Az itt virágzó Magyar Társasággal való egyesülésse nem hiszem hogy hajlandók fogjanak lenni ezek az Urak. Fogják ök azt akarni, hogy a Nyomtattás előtt mennyien végebe Pesten, Györött avagy Posonyban, söt ott bizonyossan jutalmassabban, könnyebben és ékesebben vihetik is véghez mint itt. Hogy pedig tsak revisiora küldjék bé a ki dolgozottat, arról értekezzenek és nyomtattás végett ismét magokhoz várják, ez nagy Pósta költséget okozna, sok időbe telne, és némelly jelentésnek, és az alkalmatosságtól vett Darab Interességének az el késés miatt ártalmára lenne. Söt mivel nyereséget efféle munkából hazánkban reményleni nem igen lehet, el hiszem hogy fáradságok jutalmául meg fogják leg alább azt az érdemet kívánni hogy magyarázatjoknak nem tsak Nemtői hanem Dajkái és Nevelői is magok legyenek. — Tsak ugyan jut még is eszembe egygy mód a mely a két Társaságot függésbe és egységbe hozhatná, ha az a Magyar Nyelv[mivelő] Társaságnak tzeljával, természetével és állapotjával meg egyezhetőnek találatnék. Az pedig állana abból, hogy szoríthatná a M[agyar] Ny[elv] Mivelő Társaság a maga most ugy is igen szélesen ki terjeő határát valamennyire öszve, lenne a maga munkálódásának egygy meg határozottabb, bizonyossabb és egygyübb tzelt; adná a Maga Szerzeményeinek azonn részét, a mely ezeknek az Uraknak Planumokba Ülénd, nékiek által, hogy öket és az ő Társaikat az ezt illető darabokra nézve ismét magának meg nyerhesse. Így lehetne két különböző munkának létel és éppen azért állandóságot is adni hogy különböző lenne, így az én ítéletem szerint mind azok a darabok, a melyeknek különösen aesthetikai érdemeke vagyon és a melyeknek fő tzeljok a nyájas mulattság, építés és pallérozás, tsak az ő kertjeikbe valók lennének. A M[agyar] Társaság jog (?) tenné magáénak, a Nemzetet, annak Nyelvét, Historiáját és virágzását tárgyazó mélyebb és tudományossabb nyomozásokat, igazíthatásokat és közönségessé teteleket, Grammaticat, Lexicont, criticát, Litteraturát — ritkaságokat és régiségeket, találmányokat és mesterségeket. De elég volth ezt emlittenem: a Méltóságos látja hová tzelozom és leheté belöle valami vagy sem. — Vagyok állandó tisztelettel a Méltóságos Urnak alázatos kész szolgája

Vásárhely 10. Sept. 797.

Otsovszky Pál

⁵ Kis János (1770 – 1846) evang. püspök, költő.

⁶ Szentgyörgyi József (1765 – 1832) orvos, természettudós, nyelvész.

⁷ Mindenés Gyűjtemény: 1789 – 1792 között Komáromban megjelenő folyóirat.

⁸ Buffon, Georges, Louis Leclerc (1707 – 1788) francia természettudós, író.

2.

Ocsovszky Pál levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Ur!

Isten segedelmével még hatodikán ennek a hónapnak szerentséssen meg érkezünk Bétsbe, a mellyről eddig is már régen tudositottam volna a Méltóságos Urat, ha rész szerént az uton kapott kis hideglelésben, de a melly már el hagyott, rész szerént magunk el rendelése elébb engedte volna a Méltóságos Ur Commissioit tellyesítenem. — Duras⁹ Urnak a könyvet által adtam, a mikor ő a Méltóságos Ur levelét már vette vólt. A rea bizott Commissioit a Méltóságos Urnak még az nap fogta tellyesíteni. Találtam benne egy igen kellemetes, nagy tapasztalást és minden tekintetben szép pallérozsága Urat, a kit többször is meg fogok látogatni és a kivel lett meg ismerkedtetésemet a Méltóságos Urnak igen köszönöm. — A *Literatur Zeitungert*¹⁰ praenumáltam, ugy hogy azt az uj eszedövel szakadatlanul fogja a Méltóságos Ur venni. A Magyar Ujságokért tartom a pénzt a mig parantsolatot veszek, és akkor bátorkodom küldeni ha fogja a Méltóságos Ur kívánni.

Ő Excellentiáját Is[tenünk]nek legyen hála, frissiben találtuk mint a hogyan vólt az előtt. Gyermekai első látása igen érzékeny vólt, a mikor a fájdalmas öröm tsak néma halgatásbann és szemek könyvezésében nyilatkozta ki magát. Az idő, Gyermekai jelenléte és különösen a foglalatosság leg jobb orvosai sebes szívének mellyre nézve a Catalogussát vette elé, annak a többi részeit dolgoztatja, és a ki adáson készítgeti; a melly foglalatosság nem tsak a bánatos gondolatoktól el vonnyja, hanem mintegy éleszti is. Jövő tavasszal okvetetlen, hanem ha országos körülállások nem engedék, Erdélybe le fog menni. Gróf Domokos is addig alkalmasint itt fog mulatni. — Az utonn sietésünk és az utazás több alkalmatlanságai miatt is keveset avagy semmit sem experiálhattam. Professor] Schédiussal¹¹ tsak ugyan találkoztam és az Erdélyi dolgokról sokat beszélgettem. Ennek az Urnak a Méltóságos Ur és az egész Társaság eránt való tisztelete leg tisztább, az akaratja leg szentebb, és a tüze leg forróbb. A mibenn még eddig hátra maradttnak látszatott, azt nem tsak annak a körülállásnak kell tulajdonítani, hogy Magyar Országgon az efféle társaságbeli dolgok sokkal kényesebb lábann állanak mint Erdélyben, s különösen nékie sok oka vagyon a Maga lépéseit vigyázva tenni, hanem annak is főképpen hogy ugyan azonn egy dologbann különböző rendeléseket is vévén, a mint azt a Méltóságos Ur maga is tudja, nem tudta magát mihez tartani, de ugy tapasztalom hogy igen világosodott már a dologbann. — Most dolgozik a Pesti Német ujságnak jobb lábura való állításán. — Kis János Zsebbeli Könyvetskéje is világot látott már.

A Közönséges hírek sokfélék, nem tudja az ember mit hidjen belőlök. A Rastadi békességkötésről annyit bizonyosnak állittanak már lenni, hogy a szerént a Salzburgi Érsekség, Passau Püspökség és Bavariának innen fekvő egész része az Austriai Birodalomhoz esik és a Rhéinsi Respublika fel áll. A katonák már szállonganak is Tseh ország felé — a hol — igaz é nem tudom, három Lägerben fognak szállani. A melly Lagerozásnak télbenn mi tzélja lenne bajos el találni. A Pensionistákra nézve jött parantsokat, melly szerént innét Bétsből simpliciter el takarodni Pensiojok el vesztése mellett, parantsolatnak, itt a nép közt egy kis nyugtalanságot okoz, mivelhogy az által sok jó költő és nagy szállásokat fizető Gavallértól fosztatna meg a város. —

A Hivatalbeliekre nézve olyan parantsokat mondatik munkába lenni, hogy a kik adóssak, ha három esztendők alatt magokat lábura nem állítják simpliciter cassáltassanak. Ez — szerentsétlenség sok nagy urt is érhetne! — Átallyábann most a Békesség helyre állásával sok és nagy változásokat, jubilirozásokat jövendőlnék, de mindezekről bizonyosat most még nem tudni. — Az udvar arra mondatik meg határozottnak lenni, hogy ennekutánna minden provinciábann két két hónapot rendre lakjonn és utazonn. Talán Erdélynek is jut valaki. Leg alább a Palatinus tavasszal

⁹ Duras — ismeretlen bécsi személy.

¹⁰ *Literarischer Anzeiger für Ungern*. Pesth: 1798–1799 között szerkesztette Schedius Lajos.

¹¹ Schedius Lajos (1768–1847) egyetemi tanár, az erdélyi társaság pesti megbízottja.

bizonyossan bé szándékozik menni. — A dárga jó emberek száma eggyel ismét kevesedett Méltóságos Thüri Sámuel¹² Urbann, a ki 4 hónapokig tartott kolikában való kinlódása után, most 10 X^{br}. [december] meg holt. — Gróf Domokos Tiszteli a Méltóságos Urat, és azonn kéreti hogy ha lehet a Munka II^{dik} Darabjának kiadásával siessenek; költséggel ő is akarja természetesen segíteni. — Tiszteli a Méltóságos Urat Ferentz is, valamint velem együtt. Protar Aranka Uramékat és a jádzó Társát Danit¹³ s az által a többit is.

Az irás[b]an restetske, különben emlékezetében bizonyosan minden nap meg fordulnak — Vagyok állandó tisztelettel

a Méltóságos Urnak

alázatos szolgája
Otsovszky Pál

Bétst, 22dik X^{br}. [december] 797.

A lap szélén Aranka írása:

Válaszoltam 13. Jan. 798. lásd a Jegyző könyvet.

3.

Ocsovszky Pál levele Aranka Györgyhöz

Bétsh 5^{dik} Febr. 798.

Méltóságos Ur.

Az el múlt hónapnak 13^{dikán} költt Levelét a Méltóságos Urnak tisztelettel vettem. A reám bizott Commissiokat tellyesitettem, és hogy szolgálatjára a Méltóságos Urnak egyebekben is lehessen, kívánom. — A Schlözer Weltgeschicht.¹⁴ le küldöm Gróf Domokosunk által ha elébb nem lehetne; a Litterarische Anzeigét pedig és az Ungarisches Magaz.¹⁵ meg kívántatott darabjait meg lesem, és ha addig a mig magunk is (minden ki látás és reménység szerint Maiusban) le megyünk, valahol elé jő, meg szerzem és le viszem. Az ujjonann szerzett Documentumok fogyasztásait pedig miképpen lehetne ki pótolni, azonn igen is gondolkodtam és másokkal is szóllottam. Semmi kétség sints benne vagy a Felsőges Arhivarbann — sőt a Magyar Cancellaria Archivumában is meg ne legyenek egész tellyességgel más nem is tudott darabokkal egyetembenn; de a mostani környüállások szerint afféléhez jutni igen bajos, sőt tsak tudakozódni rólla se tartják némelylek tanátsosnak. Tsak ugyan meg vagnak ugyan azok az irások Engel¹⁶ Urnál is, de éppen efféle fogyasztásokkal mint a Méltóságos Uré. Annak kellene tehát tsak végére járnunk ha éppen a hibázik e az egyikben a mi a másikbann. Ezt talám ugy igazithatnók el leg jobban, ha a Méltóságos Ur a maga Exemplárjának tsak igen rövid elenchussát a darabok első és utolsó szavainak meg jegyzésével együtt fel küldeni nem terhelhetnék, a helyet itten controlvánn Engel Ur Exemplárjával, a mivel többet talánánk arról tudósittanánk a Méltóságos Urat. — Engel Ur igen kívánkozik Erdélyt meg járni; ha ki tsinálhtnók ő Excellentiájának hogy velünk jöhessen, ugyan szeretném. — Duras Urról igen szeretném a Méltóságos Urat tudósítani és ujságaival levelemet nevezetesebbé tenni; de ehez az Urhoz most igen ritka a szerentsém. Leg alább is tiszser azóta hójába keressem a szállásán. Az Imperiumi környüállások igen közélről érdeklík Schorajokat,[?] és ez sok dolgot ád nékiek, a mely miatt szüntelen a Követénél van. Azt se tudom ha választ adott e a Méltóságos Urnak, már olyankor megyek egyszer hozzá a mikor az ágyban kapom. Tegnap jártam a császári Ritkaságok Kamarájába, hogy a nem régibenn Somlyórol ide hozott kintseket meg lássam. Abbé

¹² Thüri Sámuel (†1797) bécsi ágens.

¹³ Aranka György testvérei.

¹⁴ SCHLÖZER göttingai tanár világtörténetéről van szó.

¹⁵ Ungrisches Magazin (Pozsony. 1781–1787).

¹⁶ Engel János Keresztény (1760–1810) erdélyi szász történész, Bécsben élt.

Eckel Numizm.¹⁷ prof. és ugyan ezenn ritkaságok Conservatora szándékozik ezenn kintseket némely másokkal a mellyek Cassa környékénn találtattak egy külön tomusban rajzoltakkal ki adni. Igen kérem a Méltóságos Urat hogy a nevezett kintsnek fel találásáról szölv tudósittást a mellyet még az én ott létebenn vett a Méltóságos Ur, in Copia nékem minél elébb fel küldeni ne terheltecsék, hogy azt németre fordítván a fennt tisztelt Tudós és igen Jeles Abbé Urral közölhessem. A melly tudósittást ő maga vett — ámbár officialiter — az nem olly környüállásos mint a melynek a Méltóságos Urét emlitem azt is igen szeretné Abbé Eckel Ur meg tudni, hogy a kints a melly a találót illeti, kié lett, a Tiszté vagy a Ketske Pásztoroké, avagy leg alább hogyan osztattott fel köztök ha hét részre ment. Ezt is levél által ha nem terhelhetik a Méltóságos Ur irni Somlyóra, meg lehet tudnunk. Abbé Eckel nem tsak curiositását akarja ezzel ki elégíteni, hanem a historica relatioját a mellyet akar ezen Monétákkal ki adni, kívánnya azzal is környüállásosabbá tenni. A Monétákonn magokonn igen kevés avagy semmi sints a mit vagy a história vagy kiváltképpen a jó izlés rajtok nyerjen, mert azonn kívül hogy a leg durvább munkából valók, vagy részént már is már hozzájuk hasonlított exemplarokból. Az egyik azért leg nevezetesebb hogy minden eddig fel találtatott régibb arany monéták között leg nagyobb. Az antiquitások körül curiosuskodókat leg inkább vonnyja magára az a lantz a melly már Lőszerszámhoz tartozó darabnak is tartatott és a melyen minden némü az oeconomiaábann nem különbben mint a Kézi mesterségekbenn elő forduló szerszámok kitsinyben függenek le; némelylek már a freymaurerséget akarták a régibb időbenn ebből a Lantzotskából ki hozni. Ha Eckel Ur munkája ki jö leszen benne a mit majd a Magyar Társaság is használhat munkáinak valamely részébenn. — Schédius Ur indított a pesti ujság mellett egy tudós ujság félét, a mely most még tsak Intelligenzblatt inkább mint valóságos Litteratur Zeitung¹⁸ — de idővel ez is válhat belőle, annyival inkább hogy formális recenziokat is iktat beléjük. — Kis Zsebbeli könyvét szépen.....¹⁹ Hogy németül foly azt is igen jónak tartom azért hogy a külföldiekkal így könnyebben jöhet a Magyar Litteratura nexusba. — A Gróf Festetits György költségen fel állott Társaság is,²⁰ a melyről Gróf Domokos fogott a Méltóságos Urnak irni, készül az első darabjával fel állani. Itten tsak egész könyvek nem pedig darabok vétettetnek be! A Társaság a Grammatikálékban, Orthographiában, prosodiában oly egyformaságot akar követni, hogy e részben is ha lehet a németek módjára, jobban egyezzenek az Iróink. Több efféléket másoron kell hagynom. — Gróff Domokos tiszteli a Méltóságos Urat, indul talám még ebben a hónapban. Ferentz is kéri, hogy az idézett Leveleket által adni ne sajnálja a Méltóságos Ur. Én pedig vagyok igaz tisztelettel a Méltóságos Urnak alázatos

szolgája
Otcsovsky Pál.

4.

Otcsovsky Pál levele Aranka Györgyöz

Méltóságos Ur

Különösen tisztelt drága Nagy Jó Uram.

Ennek a drága Uri Háznak egy időbenn igen csoportossan egy mást ért szomorúsági,²¹ az azokból még reám is áradott kedvetlen dispositiok, azután pedig magam saját dolgaimnak is némely gondossággal elegendes környüállási okozták, hogy a' Méltóságos Urnak tartozott Levél írsomat először tsak vidámabb és üresebb Napokra hagytam, azután szinte kéntelenségből és nem

¹⁷ Abbé Eckel (†1798) bécsi numizmatikus professzor.

¹⁸ Intelligenzblatt — Schedius lapját, a Literärischer Anzeigert érti rajta.

¹⁹ Olvashatatlan szó

²⁰ Festetits György (1755 – 1819), a keszthelyi Georgikon és Helikon megalapítója.

²¹ A Teleki családot két súlyos csapás érte: 1797. október 10-én meghalt Teleki Sámuelné, szül. Bethlen Zsuzsanna, majd egy év múlva meghalt a nagyobbik fiuk, az erdélyi társaságban fontos szerepet játszó Domokos is.

érkezésből hovatovább hallogattam, 's utoljára — magam se tudom mitsoda fatalitásból — imé továbbra felejtettem hogy sem betsülettel excusálni tudjam avagy tsak merjem is! — Reményilem tsak ugyan, hogy el idegenedésnek nem fogja tulajdonítani a Méltóságos Ur, és ez elég! — A' Bétsi Sokadalom alkalmatosságával Petráskó Gergely²² kereskedő a' Méltóságos Ur számára 20 R[énus]f[orintot] adott kezembe. Azólta mind várom hogy Levelét is fogom a' Méltóságos Urnak venni, az eránt, hogy mi tévő legyek ezzel a' pénzzel: de még eddig semmit se vettem. Hanem a' Napokbann bevém Simor Péter P[o]sonyi könyváros Levelét a'mellyben írja hogy a' Méltóságos Ur némelly restantiájának fel vétele végett reám utasította légyen és mivel a' praetensioját mindenestől 8 R[énus]f[orint] és 38 x^{ra} [krajcár]ra tette; én néki azonn 20 R[énus]f[orint]okból ezt a 8 R[énus]f[orintot] 39 x [krajcárt] azonnal meg is küldöttem. Hanem már a' még hátra lévő 11 R[énus]f[orint] és 21 x [krajcár] mire valók legyenek nem tudom. Ő Excellentiájával éppen hólnap avagy hólnap után indulok Carlsbadba, onnét vissza térvén September felé még Erdélybe is le megyünk: hogy tehát leg alább Erdélybe való le menetelem előtt Commissióját a' Méltóságos Urnak tellyesithessem, méltóztassék még addig akaratját vélem közleni. A' levelet ha Carlsbadba leszek is, tsak ide Bétsbe kell utasítani ezzel a felylirással: Abzugeben in der Sibenbürgischen Hofkanzlei — mert így utánam küldik bizonyosan.

— Kér vala a' Méltóságos Ur egyszer arra, hogy szerezném meg a' Méltóságos Ur számára: — a' Privilegierte Anzeigen der K. K. Staaten — az Ungarisches Magazin némelly darabjait — a' Fontella sur la pluralité des Mondes és a' — fenelon sur l'existence de Dieu munkáit Hágai editiokban. Az *Anzeige* mivel hogy tsak újság forma levelekből áll, a'minőt kevesen szoktak colligálni, olyan ritka hogy szinte lehetetlen reá szert tenni, én még legalább semmi módon se láhattam tsak egy leveletis belőle. — Az Ungarisches Magazin írója meg halálózáván,²³ a' Nyomatatója pedig eladósodván ha mely Exemplarok még vagnak is, zár alatt vagnak. A két utolsó Articulust pedig a' meg kívántott editiokbann a' Buchhandelből régen ki fogván, igen ritka lett. Én leg alább attemptus voltam reá a'hány Catalogy venalium et licitandorum tsak meg fordult a' kezemenn, de soha nyomába se jöhöttem egyiknek is. Ezután is vigyázni fogok, és ha elé fordul bizonyosan el nem szalasztom. Más parantsolatai is ha vannak a' Méltóságos Urnak, tudjam meg; még Erdélybe való be menetelem előtt örömet végzem. — Hogy áll a' Magyar Társaság? Maga szárnyaira kapott hát már? de vallyon nem sinlié meg hogy édes Anyja kezéből már ki kelt? — de erről személyessen több időnk leszen a' Méltóságos Urral beszélgetni, a'melly szerentsét én ugyan részemről erőssen óhajtom és örök tisztelettel és kötelességgel vagyok a' Méltóságos Urnak
Béts, 4° Jun. 799.

alázatos szolgálja
Otsovszky Pál.

5.

Ocsovszky Pál levele Aranka Györgyhöz

Méltóságos Ur

Különösen tisztelt igen drága Jó Uram.

Két Leveléhez a' Méltóságos Urnak vala a' Napokbann egyszerre szerentsém: ez egyike még Áprilisnak 5dikéről, a' másika pedig Juliusnak 4dikéről vala adva. Mind a' kettő késett azzal is egy kevéssé hogy Carlsbadba utánam küldettéven akkor érkeze oda, mikor mi onnét már el indultunk vóltt és így ezt a' nagy utat héjába tette: de nevezetessen az első igen sokat tévelygett. Látom a' borítékján hogy innét Bécsből azzal a' feljül írással: er ist nicht zu erfragen. M[aros]Vásárhelyre vissza küldettett: onnét ismét ide igazítottott és Bétsnek talám minden osztályait be járta a'mig

²² Petraskó Gergely, erdélyi örmény kereskedő, gyakran utazott Marosvásárhelyről Bécsbe, Aranka postai feladatokkal bízta meg.

²³ Karl Gottlieb Windisch 1798-ban halt meg.

utóljára a' másik mellé akadván azzal együtt a' Cancellariába került. Az oka mind ennek tsak a' vólt, hogy az igen meg kívántatott utasítás: abzugeben in der Siebenbürgerisch Hofkanzley avagy más efféle, hibázott rajta. Kérem azért a' Méltóságos Urat hogy ennekutánna ezt a' firmát, a vagy leg alább a' Gróf Teleki nevet a' levelem hátára fel tenni ne terheltessék, mivelhogy különben ezenn az igen nagy Posta officiamonn a' hol az ezerek között egy szegény Legény nevét nem igen tarthatják meg, a levél mindég tétovázásba jó. Ez melleleg! — A' Méltóságos Urnak erántam való különös indulattjáról és szivességéről jobban meg vóltam mindenkor győzöttetve, hogy sem félnem kellett avagy lehetett volna, hogy egy afféle muló természeti Jelenésnek és méltó 's fontosok nélkül való történetnek szive 's barátságára változására következése és befolyása lehetne, Ezenn bizodalmas fel tételembenn meg erősítettek nagy vigasztalásomra a' Méltóságos Urnak e' két Levelei, a'mellyekben valamit a' gondolkodás módját a' tapasztalásokon és az emberi sziv esméreténn fundállt Philosophiát tisztelettel szemlélem, ugy a' bennem helyezettett bizodalmat egész szivességgel köszönöm, 's továbbra is ki kérem, és örömet azt a' vallást én is magarol meg tészem, hogy azonn gyengeségeket a'mellyek az Urakbann is vétkek, a' szegény Legényben pedig bűnök, igen utálok és a' Nagy Urakat majmozni, kiválttképpen az ő gyengeségeikben, irtózom! — A Társaság dolgainak örülök, ha minden mostohasága mellett is a' környüállásoknak, tsak birják magokat. Ha egy szeribe dugába dőlt volna is, akkor is a' Méltóságos Ur ditsérete lenne, hogy tsak addig álhata fennt, a'mig a' kezét róla le nem vette: de sokkal nagyobb az érdem, ha gondos dajkálása alatt annyira mehete, hogy már most a maga szárnyára kelvén tsak tehet és birhat magával. Tsak ugyan jó a' dajka kezeket meszse nem vonni tőle, hanem a' járni tanuló kisededet, a'midőn tántorogni kezd, fel segélgetni. Még eddig Ő Ex[cellenci]ája tellyes azzal a' szándékkal hogy Septemberbe le mennyünk; ez ha bé tellyesedik, bővebben ezekről személyessen a' Méltóságos Urral értekezem, igen nagy gyönyörűségemre fog szolgálni. — Néhai Gróf Domokos urnak emlékezetét illető némelly gondolatokat közöl a' Méltóságos Ur velem a' régibb levelébe. Én Én igazán tsak a' részből is sajnállom hogy ez a' levél annak idejébe nem érkezett kezemhez. Én a' gondolatot igen helyesnek tartom. Egy ilyen, mintegy örökösítés, nem tsak némi nemü jutalom lenne a'mellyet a' Hazai Muzsák a magok boldogult Barátnak adnának, hanem serkentésekre szolgálna még más élő tudósoknak és tudományokkedvellőinek is, ha látnák hogy Érdemeik halálok után is emlékezetbenn maradának és méltóképpen meg tiszteltetnek. Tsak a' Módjábann vagyunk némelly reflexioim. Innepet és különös tzeremniát az én véledésem szerént nem kellene indítani: mivel az sok környüállásokkal jár, a'mellyhez idővel, (mivelhogy azután szokássá és törvényvé kellene válni) vissza élés is tsuszhat és a' dolog maga veszthet mellette leg többet. Praemiumot ki tenni a' ki dolgozandó Panegyricusokért, akkor se kellene a'midőn a' cassa leg jobb állapotban volna, azért hogy a' dicséret meg vásárolttatnak lenni ne látassék és ne az ditsőitessék meg leg jobban a'kiért leg nagyobb praemiumot adhat a' Társaság. Meg hívni általlyában az egész Magyar Helicont se tartanam helyesnek, mivelhogy az éneklők közzé, hány kedvetlen bögő is nem elegyedne? El mellőzni azután a' középyszerü avagy annál is alább való munkákat bizony volna és sok izetlenséget huzna maga után: mind ki adni pedig, mire való lenne? — Az én vélekedésem szerént az egész hasznot a'mellyet tzelozunk, leg kevesebb környüállással egy rövid de velős — biographiájával — a' meg hólt tudósak el lehetne érni: Mustrálul szolgálhatna a' Schlichtagnak Nekrologia. Nem kellene ebben sem familiai és eredeti nexusaira mint a' halott praedicatiokbann ki terjeszkedni, sem a' locus communisok mellett maradni mint a' szokott butsusztatókban, hanem psychologiai szemekkel tsak azokat a' vonásokat kellene egész characterjéből ki szemelni a'mellyek éppen tették az ő elmebeli individualitássát, és az élete folyásának tsak azok a' datumi kellenének ide a'mellyek az ő elmebeli tehetségeinek ki fejtődését formáltatását és pallerozását okozták vagy eszközölték, és segítették vagy nehezítették annak elő adásával és részre hajlás nélkül való meg ítélésével a'mit a hazai tudományokbann tett és teendő vólt. Azért ollyannak kellene ezt irni a'ki ötlet jól esmérte. Illyennek gondolom pedig Prof. Benke²⁴ Urat, a'ki éppen életének leg nevezetesebb részeinn által

²⁴ Benke Mihály (1757 k. — 1817) nevelő, majd enyedi tanár. Ocsovszkyval és Teleki Ferencsel több ízben együtt vett részt a társaság üléséin.

szemléelője, Mentora és Barátja volt. Mivelhogy a' Munkák II^{dik} darabja még úgy sints ki nyomtatva, igen helyessen állana egy efféle biographiatska köztök egy különös rubrica alatt, a'melly mód ha szokásba menne azutánn az lenne a' leg hitelesebb chronicája a' Magyar Litteraturának. Sőt hogy a' dolog tzélja annál elébb ki jelentse magát, azonn egyuttal mindjárt másokat is a'kik ez idő közbenn elköltöztek, fel kellene venni, és én a' többik közt a' Károlyvári Püspököt²⁵ proiatálnám, a'ki a' tudományoknak akár hogy vegyük a' dolgot, tsak ugyan nagy dajkájok volt. A' Magyar Országiai közzül amá régen ugyan már meg holt, de még igen friss emlékezetbenn lévő Pétzelit²⁶ kellene így meg betsülni. Ó hozzá hasonló nem könnyen lessz ismét M[agyar] Országonn valaki és az egész Publicumnak kedvét nem könnyen nyeri el valaki olyan mértékben mint a' ki ne szeretné olvasni, hogy a' Magyar Muzsáknak e' kedves embere mi utonn és módonn lett azzá a'mi volt? A' Püspököt ki írná én jól azt én nem tudom: de a' Méltóságos Ur talám a' Captalan mellett talál egy olyan Appellesre a'ki vaóságos jó Portraitját tudja adni: Pétzelit, azt gondolom senki jobban le nem rajzolná mint Mindszenti²⁷ Ur a' Komáromi református Pap, a'ki nem tsak hivatalbeli sorsosa és Collegája, hanem tudós Munkáibann is társa és ezek szerént szívének és belső mivoltának is esmérője lehetett. — El hiszem, ezek mind éppen nem uj gondolatok a' Méltóságos Ur előtt, 's tapasztalásból tudni is fogja már, mi lehetséges és hasznos benne 's mi nem: de én tsak azt akartam meg mutattni, hogy a'melly thémat nyujtott a' Méltóságos Ur, gondolóra vettem. — A' melly elme futtatásokat Ferentz Urfi számára vélem közölt a' Méltóságos Ur, azokat magam is gyönyörködéssel olvastam 's másokkal is meg olvastattam. Kár, hogy afféle Virágoskák számára is valami Almanachotska vagy akármi más könnyű szerű institutumotska is nem tarthatja fenn magát, a'hol az el hervadástól és az el szélyedéstől meg lehetne menteni. — Kis János Barátomtól még nem vevék levelet és nem tudom hogy a' Zsebbeli könyvetskéjéért a' 11 R[énus][forint]ból és 30 xrból [krajcárokból], a'melylek még nálam vagynak a' Méltóságos Ur nevében mennyit küldjek néki: Mind erről mind egyéb dispositiojáról el várom a' Méltóságos Ur tudósittását. — Ha a' Magyar Minervának²⁸ Erdélybenn, azonn Exemplarokra nézve a'melylek már le mentek egy kis keletet lehetne szerezeni, igen kívánni való dolog volna. Antal²⁹ Ur akarattjábann tudom nints folytatkozás: de a'mint hallom igen betegeskedik szegény, 's a' hivatalja is fáradságos, azért ő tőle sokat kívánni nem lehet. Prof[essor] Benke már igen ki tanulta a' módját, 's mondhatom hogy igen jól viszi. Bár tsak egy olyan Compactorra leg alább lehetne szert tenni a'ki emberséges és ügyes ember volna, az olvasó Urakat és Aszszonyásokat esmerné, avagy a' Vásárokba is eljárna, és így e' részbenn mint egy factor lehetne. Ha még ez őszönn, a'mint reményilem személyes szerencsém lehet a' Méltóságos Urhoz, mindezekről bővebben végezzünk. Álhatatos igaz tisztelettel vagyok A' Méltóságos Urnak

alázatos szolgája
Otsovsky Pál

Béts 15^a Aug. 799.

Accludalom Dr. Gyarmathi³⁰ levélkáját úgy a mint kezembe adá.

ENYEDI SÁNDOR

²⁵ „Károlyvári Püspök” = Batthyány Ignác (1741–1798), a híres Batthyaneum megalapítója.

²⁶ Pétzeli = Péceli József (1750–1792) a Komáromi Tudós Társaság tagja, a Mindenés Gyűjtemény egyik szerkesztője.

²⁷ Mindszenti Sámuel (1751–1806) komáromi református pap, a Mindenés Gyűjtemény egyik szerkesztője.

²⁸ Magyar Minerva — a Batsányi által indított sorozat, amelynek első kötete 1798-ban Ányos Pál műveinek kiadása volt.

²⁹ Antal János (1767–1854) Göttingában tanult, 1798-tól marosvásárhelyi református paptanár.

³⁰ Gyarmathi Sámuel (1751–1830) nyelvész, orvos.

Várad Szabó János pedagógiai műve 1817-ből és korabeli visszhangja. Várad Szabó János, a legkövetkezetesebb Pestalozzi-követő 1817-ben jelentette meg *A hazabeli kisebb iskoláknak jobb lábra állításokról*¹ című művét, amely neveléstudományi irodalmunkban jelentős helyet foglal el. A munkát még nem elemezték részletesen, pedig egyes gondolatai ma is helytállóaknak számítanak.

A szerző, Várad Szabó János 1783. augusztus 27-én született Szilvásújfaluban, Zemplén megyében. Szülőfalujában megkezdett tanulmányai után, 1800. július 17-én a sárospataki főiskolára iratkozott be. Az anyakönyvek a jó tanulók között tartják nyilván; így vonhatta magára időse Vay Miklós generális figyelmét, aki fiai mellé nevelőt keresett. A nagyobb nevelői siker érdekében külföldi tanulmányutat biztosított Várad Szabó János számára, aki Heidelbergben végzett eredményes előtanulmányai után 1810 augusztusában Yverdonba ment, hogy Pestalozzi mellett ismerkedjék meg azzal az új nevelési és oktatási módszerrel, mely ekkor az egész világ figyelmét felkellette. „Én voltam az első magyar, aki oly célból mentem oda, hogy virágzó intézetében az elemi nevelés tanításmódját gyakorlatilag megismerjem” — írta feljegyzéseiben.

1816 májusában vett búcsút Pestalozzitol, hogy elfoglalja új állását a Vay fiúk mellett Alsó-Zsolcán. A legtöbb tantárgy tanmenetét maga dolgozta ki, híven követve Pestalozzi rendszerét. A művészeti tárgyak és a testnevelés tanítására sikerült megnyerni a Pestalozzi-intézetben segédtanítóként működő Egger Vilmost.

Pestalozzival és munkatársaival levelezés útján továbbra is fenntartja a kapcsolatot. A nagy nevelő remélte, hogy Várad Szabó János fáradozásai folytán sikerül hatnia Magyarországon nevelésügyére. Szívából fakadó kívánsága így hangzik: „... Hadd fogjunk össze sírunkig annak a jó célnak a szolgálatában, hogy a nevelést jobb alapokra helyezzük”. (Pestalozzi munkatársa, Johannes Nieder állandóan tájékoztatta az yverdoni nevelőintézet munkájáról, törekvéseiről és eredményeiről.)

1811-ben Várad Szabó János tanítványaival Pestre költözött, s alkalma nyílt Pestalozzi tanainak szélesebb körben való ismertetésére. Schedius Lajos, a pesti evangélikus gimnázium főfelügyelője segítségével megismertette a módszert az iskola nevelőivel. Ugyanekkor cikket írt Pestalozzi módszeréről, ami élénk visszhangot váltott ki. Jelentős műve: *A hazabeli kisebb iskoláknak jobb lábra állításokról, nevezetesen, hogy kellene azokat a szorgalom (industrialis) iskolákkal egybekötni*, mint említettük már, 1817-ben jelent meg Pesten Trattnernél. A rövid, alig több mint száz oldal terjedelmű mű három részből áll. Várad először a köznépi nevelésének szükségességéről szól, majd a köznépi nevelésének céljáról beszél. Kitér a testi, értelmi, erkölcsi nevelés elvi kérdéseire is. Pestalozzi szellemében fejti ki a munkára nevelés elveit. Egy rövid fejezetben a köznépi tanítóiról ír.

Mi a nevelés célja Várad Szabó szerint?²

„Az embert gyermekségétől fogva a munkára, rendre, engedelmességre, józen életre, becsületes maga viseletre szoktatni, ötet emberi méltóságának érzése és esmérése által boldoggá, kereszténnyé, testi, lelki tehetségeinek kifejtése által, mind a maga szükségeinek megszerzése, mind a mások felsegítésére, mind pedig a társaság javának előmozdítására elégségesé tenni, a társaságnak ügyes mesterembereket, jó, erős és okos mezei munkásokat, hűséges szolgákat készíteni, ennek kellene ítéletem szerint a köznépi (nevelése tzeljának) lenni.”

Tehát azt vallja, hogy ha a társadalom számára hasznos polgárokat akarunk nevelni, akkor a falusi iskolákban az elemi ismeretek megtanítása mellett az életre kell előkészíteni a gyermekeket. Az élet pedig azt kívánja, hogy a gyermek idejekorán tanuljon meg dolgozni is. Várad Szabó szerint Magyarországon is szükség van ún. „industrialis” iskolákra. Mit ért ő ezen? „Olyan iskolákat értünk Industrialis Iskolákon, amelyekben a köznépi emberré formáltatván, a polgári életre, boldogásának keresésére is alkalmatossá tétetik.”³, vagyis egy-egy mesterség alapjait is megismeri.

1 VÁRADI SZABÓ János: *A Hazabeli kisebb iskoláknak jobb lábra állításokról*. Pest, 1817. 113.

2 VÁRADI SZABÓ János: *i. m.* 13.

3 VÁRADI SZABÓ János: *i. m.* 15.

A Tudományos Gyűjtemény 1818. évi V. kötetében Ángyán János tollából recenzió jelent meg Váradi Szabó könyvéről.⁴ Az ismertetés egyik értékes része éppen az „industrialis oskolák” kérdésével foglalkozik, és rendkívül érdekes következtetéseket von le ennek kapcsán:⁵

„A 17-dik lapon azt kezdi megmutogatni a T. Iró, hogy a' köznépnek az Industrialis oskolák mulhatatlanul szükségesek. — A' Recenzens ez ilyen oskolák szükséges voltát nem tagadja: tsak azt, mondja, hogy ezek még szükségesebbek vólnának Földes Uraságaink' gyermekeinek neveltetésére. — Miért áll oly alacsony léptsón Hazánkban az Industria? Azért, mert Földes Uraságaink, Birtokos Uraink az ő Inassaikból, kultsárjaikból 's hólmí jött ment Elődiekből lett Ispánnyaik, Tisztartóik 's gazdáik szemeikkel néznek. — Ezek nem tudnak' a' gazdálkodáshoz; magok a' Birtokos Urak sem: mit lehetne itt a' szorgalomra nézve várni? — A' Falusi oskoláknak tehát, állapotját úgy elrendelni, mint a' T. Iró rajzolja, igen jó volna: de tsak úgy és akkor lenne ennek haszna kítettő, ha és midőn a' Kesztheli Georgikon' örök háládatosságot érdemlő Geniusa, több vetélkedő Társokat látna: vagy legalább a' Kesztheli Georgikon Nevendékei közt Gróf, Báró, s más Birtokos Urfiakat szemlélnénk. !!! A' bizonyos, hogy Angliában a' Lordok 's más Nagyok az első gazdák, kik az industrialis oskolák által lettek illyekké. — A' mit Fellenberg Emmanuel Helvecziában megtett, a' miről a T. Iró a' 21. lapon emlékezik, miért nem tehetnék azt meg Nemzeti Naggyaink, és tehetősebb Városi Közönségeink?”

Tehát Ángyán nemcsak a köznép fiai számára tartja fontosnak a mesterségek tanulását, hanem a főrendűeknek is, hogy hazánk ipara fejlődésnek induljon azáltal, hogy akik tehetik, segítsék elő azt.

A köznép nevelésében elsőrendű fontosságúnak tartja Váradi Szabó a testi nevelést, de éppen ilyen lényeges szerinte az érzelmi nevelés is. A könyvnek ezekben a részeiben Pestalozzi elveit írja le a szerző. Az „intelektuális nevelés” kérdéseiről szólva egy különösen logikus és világos fejtegetést olvashatunk Váradi Szabó tollából a nép felvilágosításának, oktatásának elengedhetetlen voltáról.⁶

„A' mióta a' Köznép Nevelését munkába vették a' társaság Igazgatói; az ólta nem tsak a Tudósok, hanem a' tudatlanok is egyeránt disputálnak arról, valyon szükséges légyen e a' köznépnek a' tudományos nevelés? Azok, akik a tudományos nevelést a' tudós neveléstől, vagy a' tudományokra való neveltetéstől meg nem tudják, vagy meg nem akarják különböztetni, azt állítják, hogy a' köznépnek vagy semmit se, vagy igen keveset kellene tudni a' tudományokból; külömben az, a' maga sorsát felülmúló formálást kapván, nem fog állapottjával megelégedni. Megtanúlja azt a nép magától is, mimódon kellessék a' maga kenyerét ortzája verejtékével enni. Elég volna, úgy mondják ezek, a' Köznépnek a szívét formálni, azt szelídséggel, alázatos-sággal és engedelmességgel, vagy világosabban szólván, szolgálai félelemmel megtölteni 's a' t. Mi ezeknek azt feleljük, hogy a' kenyérnek ortzája' veréjtékével való evéséről szóló sententia, az egész emberi nemzethez van intézve, és az Ó Testamentombéli kijelentésnek ezen szavaiban, nem találunk egyebet, hanem az emberi Nemzet' testi nevelésének bölts reguláját. A' kik így beszélnek nem tudják mitsoda szoros öszveköttetése van a' szív' formálásának, az értelem' és az okosság' világosításával. Mimódon lehetne az ember erköltsi képpen jó, ha sem gondolkozni, sem helyesen ítélni nem tudna? Valamint lehetetlen az ember' fejét emberi módon világosítani a' nélkül, hogy egyszersminda' szíve is nemesedjen bizonyos tekintetben: éppúgy lehetetlen a' szívet formálni a' nélkül, hogy az értelem és okosság ereje is annyiba-mennyibe munkába ne vétesse.”

⁴ ÁNGYÁN János: *Váradi Szabó János: A hazabéli kisebb oskoláknak jobb lábra állításokról* = Tudományos Gyűjtemény 1818. V. köt. 95–113.

⁵ ÁNGYÁN János: *i. m.* 102.

⁶ VÁRADI SZABÓ János: *i. m.* 54.

A logikus és világos okfejtés után nézzük Váradi Szabó végső következtetését:⁷

„Az igaz megvilágosodás, mely az értelem világosságában, az akarat' jóságában, és a szelíd's nemes indulatokban áll; egy az igaz emberi tökéletességgel. A' tökéletes ember pedig nem lehet nem jó. Következik tehát, hogy a' tudományokban való gyakorlás mulhatatlanul szükséges a' köznépnek is, mind azért, hogy azok által az ő értelme világosíttasson, mind pedig, hogy a' tudományokból magának szükséges esméreteket szerezhessen.

Az oktandó tárgyak között első az „anyai nyelv” tanítása. Elsősorban beszélni kell megtanítani a gyermeket; magyarul, helyesen és jól. Váradi Szabónak ez a nézete ma is aktuális. A beszéd után jöhet az írás, olvasás, a számolás, a rajz, a természetrajz és a hazai történelem tanítása.

Az oktatás módszereiről szólva a szerző a következőket állapítja meg:⁸

„A gyermeknek a' tanítás módja, sem a fejét, sem a' szívét nem foglalatoskodtatja, az ön-nön munkásságot fel nem gerjeszti. Többnyire kiszabott kérdések és feleletek által tanulnak a' gyermekek, a' mellyeket értelem nélkül is kénytelenek könyv nélkül megtanulni, mert a' kez-kebe adják. Hány száz meg száz olyan szokat és sententziákat tanulnak meg a' gyermekek, a' mellyeket nem értenek, a' mellyeknek ő-bennek sem egy gondolat, sem egy képzelet, sem egy érzés meg nem felel.”

A tanításban Váradi Szabó szerint fokozatosságra kell törekedni. Ő is, mint mestere Pestalozzi, azt vallja, hogy „az emberi oktatás igazi alapja a természet szemlélete, mert ez az emberi megismerés egyetlen alapja”. Az érzéki benyomások csak fokozatosan emelkedhetnek a tiszta fogalmak szintjére. Az érzéki benyomástól a szemléleten, majd a képzeten át a fogalomig vezet az út. A helyes tanítási módszer mindezek figyelembevételén alapul.

A következőkben Váradi Szabó a „jó erkölcsök formálásáról” szól.⁹

„A' mi az erköltsi nevelést itt különösebben illeti, arra akarnánk kíváltképpen figyelmetes-sé tenni az Oskola-Tanítókat, hogy tanítványaikat igasságosakká, ítéletekben, tselekedetekben és beszédekben, magok' meggondolókká, magokviseletekben jámborokká és tisztességesekké tennék. Az igaz mondás és az engedelmisség, legelső virtusok a' neveltetendő gyermekekben, úgy mint a' mellyek nélkül, sem erköltsi sem értelembéli formáltatások elő nem mehet.”

Mindezeket leginkább úgy lehet kifejleszteni a tanulóknban, ha példát mutatunk nekik. A már említett recenzióban Ángyán János ezt írja:¹⁰

„Oskoláknak jó erköltsü Tanítókat adjunk, meglesz az ezen tekintetben való jó Nevelés minden mesterséges eszközök nélkül; sőt azon hasznos eszközökkel is, mellyeket e' végre a' T. Iró, ajánl, tsak a' jó erköltsü Tanító élhet haszonnal.”

Könyvének további fejezetében a szerző magáról az iskoláról mint intézményről beszél. A jó iskolaépület és felszerelés szükséges, de ezeknél sokkal nagyobb szükség van jólképzett tanítókra. Hogyan és hol kellene jó tanítókat képezni? — teszi fel a kérdést Váradi Szabó. Nézete szerint „Oskola Mesterek Semináriumát” kellene felállítani, ahol a jövődő tanító mindazt megtanulhatná, amire választott pályáján szüksége lehet. A szerző felveti, hogy amíg különálló intézetekre nincs pénz, tanítsák a „nevelés és tanítás tudományát” minden nagyobb iskolában. Érdemes ezt a részt teljes egészében idézni:¹¹

7 VÁRADI SZABÓ János: *i. m.* 56.

8 VÁRADI SZABÓ János: *i. m.* 62.

9 VÁRADI SZABÓ János: *i. m.* 70.

10 ÁNGYÁN János: *i. m.* 111.

11 VÁRADI SZABÓ János: *i. m.* 99.

„Ha azt akarjuk, hogy az oskolák és a' nevelés közönségesen virágzó állapotba tésessenek nálunk is, s az igaz cultura nálunk is, az egész nemzetnél elébb elébb mehessen, tanítsuk anya-oskoláinkban az emberek formálásának nemes mesterségét; tegyük már oskolákban figyelmetesebbé a jövődöbéli Atyákat, Tisztviselőket, és Igazgatókat arra, hogy valamint az egyes ember boldogságának, úgy a Társaság' virágzásának is fundamentoma a jó nevelés; Tegyük tökéletesebbé nagyobb oskoláinkat egy olyan Tanítói Széknek felállításával, a melyből egy tudománnyal tellyes és emberi szeretettel gazdag szívű Tüdös készítse a jövődöbéli lelki és oskolai Tanítókat az ő hivataljokra, az emberekkel való bánás hejes módjára, és arra, a minden mesterségek felett való mesterségre, melynek nem a természeti dolgok, hanem önnön magunk formálása és tökéletesítése, a tzelja. — Egy ilyen Tanító egészen más lelket öntene az oskolába, más és jobb erányt szabna az oskolai nevelésnek, s véghez vinné azt, hogy a nevelésbeli jobbítások, nálunk is esmeretesek lennének, és oskoláink, a pallérozottabb Nemzetek oskoláival egyenlő lépésekben tökéletesednének”.

A recensens Ángyán János olvasva Váradi Szabónak azt a kijelentését, hogy „Ez nálunk mind eddig elmulasztott” — megjegyzi:¹²

„miképen legyen erre nézve a dolog a több Protestans oskolákban, azt a Recensens nem tudja; hanem azt bizonyosan mondhatja, hogy a Reformátusok Pápai anya oskolájokban, minden oskolai Cursusban, elvégezi Professor T. Marton István Úr ezen Tudományt is; úgy hogy ennek halgatása nélkül egy Cursust végzett Tanuló is ezen oskolából ki nem jó.”

Ez a megjegyzés mutatja, hogy Pápán ebben az időben már rendszeresen folyt a pedagógia oktatása a Kollégiumban.

Összefoglalva Váradi Szabó János művének fontosabb gondolatait, a következőket mondhatjuk: Nézete szerint minden embert emberré kell nevelni és a sorsához, körülményeihez alkalmazkodva hasznos polgárrá kell formálni. Hogy miként történjen ez, arra nézve útmutatást ad. Magyarországon az elsők között kívánja a testnevelés és a rajz minden iskolában történő tanítását. Rendkívül jelentős az a megállapítása is, hogy az iskolában a gyermekek a tanulás mellett munkát is végezzenek; megtanulják a selyembogar tenyésztését, a kosárkötést, a fafaragást, a hálókötést. Az így megtermelt javakkal pénzt kereshetnének, amely biztosítaná az iskola fenntartási költségeit.¹³

„A mi falusi iskoláink is hozattatnának oly rendbe, hogy azokban a köznép ily célirányosan neveltethetnék és magukat feltarthatván, vagy legalább a maguk fenállását nagy részben segítvén, a községnek semmi vagy igen kevés terhére lennének. Így az iskola maga szolgáltatna módot az elhagyott árváknak s nyomorult szegényeknek is arra, hogy a maguk céljukra, mint emberek, neveltessenek.”

FEHÉR KATALIN

Kézirat az 1849. évi abrudbányai vérfürdőről. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található, Fol. Hung. 3585. jelzeten az abrudbányai unitárius egyház 1875-ben készült *Arany könyvének* fénymásolata. A kézirat 16–19. lapján részletes leírás olvasható a szabadságharc alatti román vérengzések egyik szomorú epizódjáról, Avram Iancu csapatainak abrudbányai vérfürdőjéről 1849 májusában. Az esetet a román történetírás hallgatással mellőzi, és a háromkötetes *Erdély történetében* (1418. I.) is csupán ezt olvassuk róla:

„Verespatak, Abrudbánya lángok martaléka lett... A románokkal mindedig békében élő Abrudbánya magyar lakosságából sokan veszítették életüket a harcok során.”

¹² ÁNGYÁN János: *i. m.* 112.

¹³ VÁRADI SZABÓ János: *i. m.* 97.

A kézirat ismerteti Hatvani Imre magyar csapatainak visszavonulását, majd folytatja:

„... Eltávozván a katonaság, rohan az ellen mindenfelől a városba. . . Legelső tette az volt, hogy minden magyar házat kifosztott kirabolt, mire úgy látszott egész elkészülve jelentek volt meg — szállító szekereknek és lovaknak sokaságával. A rabolni való több már nem lévén, kezdődött azután a fegyvertelen és védtelen népre való irtozatos vadászat. A parancs ki volt adva, hogy csak férfiak és finemű gyermekek gyilkoltassanak le, de nem volt ott kimélet se nő, se ártatlan leánygyermekre nézve, — dühött vérittason halomra ölt egyaránt mindenkit.”

Egy héttel később Hatvani visszatért az elmenekültekkel, de az újabb román támadásra ismét visszavonulni kényszerült. Az eltorlaszolt úton a románok a menekülőkre támadtak.

„A katonaság megmaradottjai s a menekülők erősbjei úgy a hogy lehetett menekültek, de a nagyobb rész — kimerültek, nők, gyermekek, az ellenség iszonyú hóhérlásai között enyésztek el. . . Gyászos temetővé változtatva az egész helység 1200 — 1300 szerencsétlen hulláival boritva, melyek a verespataki és abrudbányai magyarságból a kétszeri vérfürdőnek levének áldozatai!”

„Most már teljesen az ellené volt Abrudbánya; osztozkoztak az ingatlanokon is, — beköltöztek a kevésbé rongált lakokba.”

A kézirat az unitárius egyház temetési anyakönyvéből név szerint felsorolja az unitárius vallású áldozatokat, szám szerint 181-et, akik közül 69 asszony és leány volt.

VEKERDI JÓZSEF

Kísérletek a Szegedi Híradó megerősítésére (1885, 1903.) A Szegedi Híradó különleges helyet foglal el Szeged sajtótörténetében. Szórványos és hamar kifulladású kezdemények után ez a lap volt az első már hosszabb — sőt kimondottan hosszú — ideig (1859 — 1917) élő újság a városban. Első időszakainak jelentősége vitathatatlan. A riválisok, kivált a Szegedi Napló (1878 — 1922) megjelenése ugyan gyöngítette pozícióját, de mint hagyományosan kormánypárti lap, amelyik egy konzervatív színezetű liberalizmus jegyében értelmezte a korszak fejleményeit, hosszú időn keresztül egy meghatározott — társadalmi súlyát tekintve jelentős — réteg érdekeinek kifejezője, habituális megtestesítője volt. Sajnos, a lappal foglalkozó tanulmányok,¹ köztük a két legrészletesebb és legjelentősebb, a Reizner Jánosé és a Kulinyi Zsigmondé, minden érdemük ellenére mára nagyrészt elavultak, és sem a Szegedi Híradó „intézménytörténetét”, sem a nyilvánosság alakításában betöltött szerepét nem mutatják be mai igényeinknek megfelelően. Az új *Szeged monográfia* megjelenés alatt lévő 3. kötete pedig, mely a korszak sajtótörténetéről is szól, szintén keveset ad; sem e rész terjedelme, sem anyaga nem elégséges az érdemi szövláshoz. Az érdemi alapkutatások hiánya nagyon érezhető, így a Szegedi Híradó történetének megírása, bármily tanulságos lenne, egyelőre csak a feladatok között szerepel.

Több évtized laptörténetét természetesen nem lehet egyik napról a másikra megírni. De a munkát — új anyagok föltárásával — meg lehet kezdeni. E dolgozat nem is akar többet, mint ehhez a munkához hozzájárulni két, mindeddig kiadatlan dokumentum közzétételével.

A dokumentumok különböző időkből valók. Az első keletkezési ideje 1885. (tehát a város árvíz utáni rekonstrukciójának első időszakából való), a másodiké 1903. (azaz már a „modern” viszonyok tükré). Mindkét irat kérvény; az elsőt a lap szerkesztője (Nagy Sándor [1836 — 1919]²), a

¹ REIZNER János: *A „Szegedi Híradó” negyedszázados pályafutása*. Szeged, 1884. — KULINYI Zsigmond: *Egy újság huszonöt éves története. A Szegedi Híradó 1859-től 1884-ig* = A Dugonics-Társaság könyvei. Évkönyv. 1894. Szeged, 1895. 135 — 153., *A „Szegedi Híradó” 1859 — 1896*. Szeged, 1896.

² Vö. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái. IX. köt.* Bp. 1903. 754 — 756., valamint HABERMANN Gusztáv kéziratosa szegedi életrajzi adattára. — Nagy Sándor 1869. júl. 1-től 1889. okt. 1-ig volt a Szegedi Híradó szerkesztője.

másodikat a kiadó (Endrényi Imre [1857–1921]³) írta, s kimondott-kimondatlan céljuk a Szegedi Híradó állami (kormányzati) eszközökkel való megerősítésének kieszközlése volt. Sajnos, mindkét dokumentum természetes közezből, a hivatali iratok közül kiemelten maradt meg, így sorsuk — eredményük vagy eredménytelenségük — e pillanatban pontosan nem tisztázható. De így, önmagukban is érdekesek, mert: 1. két különböző időmetszetben adnak fölvilágosítást a lap viszonyairól (előállítás költségeiről éppúgy mint elterjedtségéről); 2. megmutatják a lapkiadó üzleti és politikai szándékait; 3. megerősítik az állami (kormányzati) sajtópolitikáról, pontosabban az állam és a sajtó viszonylagos összefonódásáról (és különállásáról) való eddigi ismereteinket.

Mindkét irat a Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti gyűjteményében található, ahová egy kéziratgyűjtőtől (Csongor Győző) került.

1.

Méltóságos Főispán úr!⁴

Méltóztatik ismerni azt a szerencsétlen helyzetet, a melyben az általam tizenhét év óta szerkesztett Szegedi Híradó politikai napilap a kiadóság ros[s]z üzleti viszonyai miatt évek óta, főképp pedig a mostani társkiadó tulajdonosok alatt sínlődik. E helyzet nyomasztó volta fölötte bénítólag hat reám s általában a szerkesztőségi viszonyokra és így magára a lapra is, a melynek erő kifejtését, hatását és előrehaladását állandóan gátolja.

Méltóztatik tudni azt is, hogy miben rejlik ennek oka: abban, hogy a kiadók társ szerződése oly terheket rakott az üzletre, a miket az meg nem bír s a mik alatt, — főképp a mostani üzletviszonyok s a folyton növekedő verseny mellett — rövid időn össze kell roskadnia; s így nem csak az én existenciám, a ki e lapnak áldoztam életem java erejét s munkásságát, hanem maga a lap sorsa is folyton a legnagyobb bizonytalanságnak van kitéve.

A baj ma már odaérett, hogy vagy a kiadó cég tönkje következik be rövid időn, vagy pedig a nyomdai üzlet a lappal együtt az egyik kiadó, Engel Adolf⁵ kezébe jut, a kinek szükség esetére pénzes hitsorsosai állnak a háta mögött, míg Burger Gusztáv⁶ és családja, anyagi erő hiányában, nem képesek a céget magukhoz visszaváltani, a mire különben Engel A. hajlandónak mutatkozik.

Az előbbi eset nem valószínű, mert a végszükség esetén, hogy magát és családját a teljes tönkrejutástól megmentse, Burger G. kénytelen lesz magát megadni s megmenteni a megmenthetőt, bármi kevés lenne is az; így tehát az üzlet és lap Engel A. kezére kerülne. Hogy pedig ez a megoldás mily kövekezményekkel járna, azt Méltóságod bölcsen tudja, épp azért ezt, mint tudom, nem is tartja megengedhetőnek. E kellemetlen kövekezményeket elhárítani azonban másképp nem lehet, mint: vagy módot találni, hogy a lapalapító Burger-család a nyomdai üzletet s a lapot megtarthassa, vagy új lapot alapítani, a mely új névvel voltaképpen a régi lenne.

A kérdés tehát most az: vajjon melyik alternatíva volna *célszerűbb*, könnyebben és kevesebb áldozattal keresztülvihető? Erre nézve az én szerény véleményem az: hogy minden esetre *célszerűbb* volna az első, t. ill., amely a mostani lapot biztosítja a kormány és a párt érdekeinek; mert bizonyos az, hogy egy régi, megállapodott hitelű lappal könnyebb föladatuk van továbbra is minden

³ Vö. [PÉTER László] P. L.: *A Szegedi Napló centenáriuma*. Somogyi-könyvtári Műhely, 1978. 86., BÁTAYAI Jenő: *Régi szegedi nyomdák*. Szeged, 1984., HABERMANN Gusztáv: [*Válasz a Várostartó-történeti Ki mit tud? 35. kérdésére*] = *Délmagyarország*, 1992. máj. 16. 6.

⁴ A főispán ekkor — 1884. febr. 3-ától 1905. febr. 12-éig — Kállay Albert (1843–1922) volt. Vö. *Magyar Életrajzi Lexikon*. 1. köt. Főszerk. KENYERES Ágnes. Bp. 1967. 841–842.

⁵ Engel Adolf 1880-tól volt a Szegedi Híradó társkiadója, 1885-ben — e kérvény eredménytelensége után — a lap az ő tulajdonába került. Nyomdáját 1890-ben adta el a Traub B. és társa cégnek.

⁶ Burger Gusztáv (1854–1910), a Grünny nyomdát átvevő és folytató Burger Zsigmond nyomdatulajdonos fia volt; apja halála után a családi nyomdát ő folytatta. Vö. BÁTAYAI Jenő: *i. m.* 38., 12. — A korszak nyomdaviszonyairól l. újabban: GAÁL Endre: *Szeged nyomdaipara az 1850-es évektől 1891-ig*. Békéscsaba, 1987.

tekintetben, mint egy újjal. A mi pedig a közvetlen pénzáldozatot illeti, úgy vagyok meggyőződve, hogy a kettő közt nagy különbség lenne, és az első alternatíva megvalósításával bizonyos erkölcsi tartozás is leróvatnék a Burger-család iránt, a mely a Szegedi Híradót alapította s ezt hosszú éveken keresztül, a kormány és pártunk érdekeinek lankadatlan, elvű szolgáltatában, ezelőtt sok éven át áldozattal is fönttartotta, — nem is említve azt, hogy kulturális érdek volna, egy oly nyomdai műintézetet, a mely úgy ósrégi hírneve, mint gazdag fölszereltségére nézve aligha nem páratlanul áll a vidéken, a bizonytalan sorstól, talán a föloszlástól megmenteni.

Ezek előrebocsátásával bátor vagyok a baj orvoslására nézve, úgy a magam mint Burger Gusztáv úr nevében az alábbiakat előterjeszteni s azokat Méltóságod becses figyelmébe ajánlani.

Hogy a lap teljesen megbízható kezekbe jusson és hogy Burger Gusztáv, mint a lap egyik kiadója végre bírja hajtani a közte és jelenlegi társa közt már megállapított fölbontását a társasági szerződésnek, szükséges lenne 12.000 frt készpénzben. Ezt az összeget a magas kormány bocsátaná mint kamatnélküli kölcsönt Burger úr rendelkezésére olyformán, hogy 1886. január hó 1-től négy évig évenként 3.000 frt-ban megállapított subventiót, tehát összesen a fönti összeget, Burger úrnak előre egyszerre rendelkezésére bocsátaná. Burger úr ezen összeget 1886. január hó 2-ikától számítva évnegyedenként 750 frt-os részletekben, tehát négy év alatt fizetné vissza a magas kormány által kijelölendő bizalmi férfinak. Én a magam részéről azt volnék bátor javasolni, hogy Burger úr a negyedévi részleteket, mint a lapnak járó subventiót, direct kezemhez juttatná, a mely esetben természetesen a magas kormánytól 1886. január havától kezdve négy éven át semmi egyéb állami pénzbeli segílyt nem kívánnánk.

Burger úr ezen előlegnek biztosítására följánlja a lap tulajdoni jogának lekötését az illető bizalmi férfit, vagy bizottság számára addig az ideig, a míg ő a 12.000 frt előleget teljesen le nem törlesztette. Ezen lekötés és biztosíték-adás lehetséges, mivel a 12.000 frt kölcsönnel Engel Adolf egyik társtagnak minden igénye kielégítenék, a már eddig létrejött s a közös cég megszüntetésére vonatkozó megállapodások értelmében. — Az esetben, ha ő a megállapított részleteket kellő időben törleszteni képes nem volna, jogában állana az illető bizalmi egyénnek vagy bizottságnak, a lap jövedelmére és a kiadói jogra is magának törvényes úton biztosítást eszközölni. — A letörlesztés után a tulajdon-jog ismét Burgerra, vagy esetleges jogutódjára szállna vissza. A lap nyomtatása, szétküldése, szóval az adminisztratív teendők és kiadások, úgy a lap bevételei is Burgert terhelnék és illetnék.

Méltóságod azonban jól tudja, hogy a lapot és Burger urat pusztán 12.000 frt-os visszafizetendő kölcsönnel kisegíteni nem lehet. Burger úr csakis úgy volna képes a visszafizetéseket, emberi számítás szerint teljesíteni, ha a magas kormány őt szándékában indirect és a kormányt semmiféle áldozattal nem terhelő módon elősegítené. Az ő alázatos kérelme e részben oda irányul, hogy kegyeskedjék Méltóságod az illetékes magas körökben pártolólá odahatni, hogy oly állami nyomtatványok, a melyek jelenleg a szegedi és szeged-kerületi állami hivatalok részére a magy. kir. államnyomda által szállítanak, 1885. évi május hó 15-ikétől fogva legalább öt évig Burger úr nyomdájában rendeltessenek meg s ő általa legyenek az összes hivatalok számára szállítandók.

Ő hajlandó a nyomtatványokat ugyanazon árban, legalább is oly minőségű papíroson, csinos kiállításban pontosan a meghatározott időre, mint az államnyomda, minden egyéb költség nélkül szállítani. A Burger-féle nyomda Magyarországbán a vidéken legnagyobb s azt Burger úr még bővíteni is fogja s régi jó hírnevénél fogva teljes biztosítékot nyújt a munkák szép és pontos előállítására nézve, sőt könnyítene azon a kalamitáson, — amiről a legtöbb állami hivatal panaszt emel — hogy az államnyomda túl lévén halmozva megrendelésekkel, sokszor kénytelenek hónapokig is várni, míg a szükséges nyomtatványokat kézhez kapják. Ennek igazolásául fölhozza Burger úr azt, hogy például a szegedi Pénzügyigazgatóság e részben már többször tett fölterjesztést a Pénzügyminisztériumhoz.

Burger úr részére a következő hivatalok számára volnának azok összes szükséglenő nyomtatványai átadandók: a szegedi Pénzügyigazgatóság és kerülete, adóhivatalok, pénzügyőrsegek, dohánybeváltó és dohánygyári hivatal, kir. jószágigazgatóság és ennek mellék-hivatalai, a ker. katasz-

teri igazgatóság, polgári és büntető törvényszék és járásbírók, a magy. kir. mérnöki és államépítészeti hivatalok, a magy. kir. csendőrség (melynek nyomtatványait az összes hazai csendőrpáncsnokságok részére a szélsőbaloldali „Szegedi Napló” kiadói élvezik már több mint két éven át), s végül, ha lehető, a m. kir. államvasutak által átvett alföld-füümei vasút nagyvárád — eszéki részének vonalára szükséges nyomtatványok; utóbbi ugyanazon árban hajlandó Burger úr szállítani, mint azt az említett vasút vonal az eddig legolcsóbb és megbízható nyomdától szerezte be.

Ezen, az államnak semmi nemű terhet nem okozó, sőt sok részben előnyt nyújtó kérelem teljesítése által a Burger cég, melynek alapítója a „Szegedi Híradó”-nak is megteremtője volt, s ezt küzdelmes évek hosszú során, anyagi áldozatok árán tartotta fön, kiérdemelt elismerésben részesülne; de ennél fontosabb indok az, hogy ez által a törzsületnek, a nyomdának, teljes megszárulása eléggé alig méltányolható befolyással lenne a lapra és annak elterjedésére nézve.

Az árvíz óta a szegedi nyomdák száma megkétszereződött⁷ s óriási versennyel kell egymás ellenében küzdeniök, nem is számítva a budapesti nyomdászok hallatlan erőfeszítéseit és rüt versenyét, amely szerint Szegedet és vidékét ügynökeik egész rajával árasztják el s elvonják a mindig jóhiszemű s megcsalatott közönség elámitásával és szélhámosságukkal a vidéki nyomdászoktól a kenyeret.

Indokolható ez a kérelem még avval is, hogy az esetre, ha a magas kormány Burger urat az előadott kedvezményekben részesítené, úgy több mint valószínű, hogy a négy év eltelte után, az eddigi program mellett harcolva, a „Szegedi Híradó” az eddig a kormányt terhelt subventióról teljesen lemondhatna, s ezen túl az összes szerkesztőségi költség a lapkiadót ilmetné.

Ily módon megoldva ezt a bonyolódott ügyet, biztosítva lenne a magas kormány a lapra nézve a jövőre is, és ez egyúttal növelné annak erkölcsi gyarapodását és, a mi fő és fontos, biztosítaná a lapnak minél nagyobb körben való elterjedését.

És most lássuk az éremnek másik felét! Ha a magas kormány nem volna hajlandó a kifejtett tervbe bele menni, és így Burger úr nem bírná a társával közösen megállapított elválást megvalósítani: ekkor Burger úr oly helyzetbe sodortatnék valószínűleg, hogy képtelen lenne azon áramlatnak ellent állani, a mely a lap eddigi vezérelveit megváltoztatni óhajtaná, s a „Híradó”, mint a kormány legbefolyásosabb vidéki orgánuma, azontúl talán egészen más program szerint működne, a mi természetesen a szerkesztőségben is változást okozna. Ez esetre beállana a másik alternatíva fogantatásának: egy új kormánypárti lap alapításának a szükségé!

Erre nézve szabadjon nekem, mint meglehetősen beavatott szakembernek azt a megjegyzést kockáztatnom, hogy az esetleg megindítandó új lap is a kormánynak tetemes áldozatába kerülne. Erre nézve vagyok bátor sok évi tapasztaláson alapuló költségvetést előterjesztem, a mely mutatja, hogy mibe kerül egy a Híradóhoz hasonló alakban és terjedelemben kiállított napilap; megjegyezvén, hogy a Szegeden jelenleg 27 év óta fennálló Szegedi Híradó és a már nyolczadik évfolyamát betöltő ellenzéki napilap⁸ elterjedtségénél fogva egy esetleges új kormánypárti, napoként megjelenő lap csak a legnagyobb erőmegfeszítések árán bírna magának oly tért foglalni, hogy némileg megfelelőhessen azon combinationak, számarányait tekintve, hogy akármelyik helyi napilappal csak összehasonlítható legyen.

Egy újonnan alapítandó napilap előállítása — ha esetleg kiadója nyomdász volna is — a leglelküismeretesebb számítás szerint a következő bevételeket és kiadásokat szükségelné:

⁷ Vö. BÁTAYI Jenő: *i. m.*

⁸ Az említett lap a Szegedi Napló.

K i a d á s.

Ha a lap 500 példányban nyomatnék, évenként 300 számot számítva, annak technikai előállítására, um. szedés, nyomás, papíros, stb. átlag véve számonként legkevesebb 20 frt-ba kerül	6000. —
Előfizetőt 300-at számítva a legjobb esetben, ebből vidéki lehet circa 110, azonban a cserepéldányokkal együtt; 110 pd. postaköltsége számonként 1 f. 10 kr., ez 300 számnál	330. —
190 dbnak helyben való széthordása, havonként 30 frt	360. —
Egy adminisztrátor minimális havi díja 45 frt.	540. —
Levelezési költség, nyomtatványok és iroda-eszközök	220. —
Bér a szerkesztőségi és kiadói irodáért	300. —
Hirdetési bélyeg-díj 1800 hirdetésért á 30 kr	540. —
Százalék a kihorónak 190 előfizető pr. 14 frt után 5%	133. —
Szerkesztőség díja, legcsekélyebb számítással	4000. —
(A „Híradó” szerkesztősége kerül jelenleg: Államsegély	3000. —
A kiadó- hiv. részéről készpénzb.	1800. —
” rendkívüli költségei	500. —
.....	5300. —
Kiadások összege:	12423. —

Ezek ellenében a bevétel a túloldalon föltüntetett következő összegekre ruhgat:

300 szétküldendő példányból 40 cserepéldányt leszámítva, marad 260 előfizető 15 frt-jával	3900. —
50 pd. naponként egyes elárusításra, számonként 4 kr.-jával	600. —
300 számnál a hirdetések, számonként 10 frt-jával	3000. —
Összes bevétel:	7500. —
Az összes kiadások	12423. —
bevételek	7500. —

Marad fődözendő hiány

4923. —
évenként. Így tehát évenként 5000 frt-ot s rövid négy év alatt 20,000 frt-ot kellene a kormánynak áldozni azért, hogy Szegeden organuma legyen, a mely organum azonban legkevesébe sem érné el azon hatást, hogy reá szolgálna 20,000 frtnyi soha meg térülendő kiadásra.

Míg, ha az általam kifejtett tervezet keresztülvitele kedvezőleg megoldatnék, a kormány csak előlegezett összeget bocsátana rendelkezésre és semmi nemű áldozatot nem hoz; bírja a Híradót, mint eddig, hű organumául és segít vele a kiadó[n] s rövid néhány év múlva még az állami segélyezésétől is a lapnak megszabadul.

Ha netalán némi felvilágosításokat óhajtana még Méltóságod nyerni, kegyeskedjék első sorban Burger Gusztáv urat, másod sorban pedig egy bizottságot oly helybeli bizalmi férfiakból összehívni, a kik a lap viszonyai és az egész ügy állásáról már is értesülve vannak.

E fontos ügyet újól is Méltóságod kegyes figyelmébe és hathatós pártfogásába ajánlva, mély tisztelettel maradtam

Méltóságodnak

Szeged, 1885. febr. 4-én.

Nagy Sándor
a „Szegedi Híradó” szerkesztője

ENDRÉNYI IMRE SZEGED

A „Magyar Királyi Államvasutak”, a „Magyar Királyi Posta-Távirda” és a „Magyar Királyi Postatakarékpénztár” szerződéses nyomtatvány szállítója

A „SZEGEDI HÍRADÓ” POLITIKAI NAPILAP KIADÓHIVATALA.

Méltóságos Főispán úr!⁹

Méltóságod tanácsára és jóindulatú útbaigazítására van szükségem. Élőszóval nem tudnám elmondani mindazt, ami az én helyzetem megértéséhez szükséges, engedje meg Méltóságod, hogy írásban adhassam elő.

Nagyon kezvezőtlen politikai viszonyok vannak az országban. Ezen politikai viszonyok miatt a „Szegedi Híradó” előfizetőinek száma megdöbbentő módon lefogyott. Méltóságos főispán úr! Lapom előfizetőiből csak néhány száz maradt meg. Szeretném, ha Méltóságod nem sajnálná a fáradságot és kegyes volna erről könyveimből is meggyőződést szerezni.

Ezenfelül köztudomású dolog, hogy a betűszedők sztrájkja¹⁰ minket szegedieket a legérzékenyebben sújt. A betűszedők országos egyesülésénél Budapesten bárki meggyőződést szerezhet magának arról, hogy én eddig a „Szegedi Híradót” *nyolcz* oldallal 6 szedősegéddel, egy inassal, egy metőrrel és egy korrekttal szedettem ki. Ezeknek a heti munkáért fizettem 160 koronát. Most a sztrájktarifa szerint inast tartani a lapszedésnél nem szabad, a segédek pedig jóval magasabb fizetésért sokkal kevesebbet tartoznak dolgozni, úgy hogy most 9 szedővel, egy metőrrel és 1 korrekttal tudom a 8 oldalas lapot előállítani s ezért fizetek az eddigi 160 korona helyett 296 koronát hetenként. Tehát tisztán *csak a szedésért* — ha csak 8 oldalas lapot adhatnék mindég — 136 koronával több a kiadásom *hetenként*. Ehhez jön még a gépszemélyzet fizetési többlete. Mint-hogy egy évben 52-szer kell ezt a többletet fizetnem, ezen a czímen 7072 koronával szaporodott a lapfenntartás költsége.

De Méltóságod tudja azt, hogy Szegeden nem lehet mindennap 8 oldalon megszorítani a lapot. Hiszen vasárnaponként itt lehetetlen 16 oldalosnál kisebb lapot kiadni, hétközben is legalább kétszer hetenként 10 vagy 12 oldalra kell a lapnak terjedni, ha azt a színvonalon akarjuk fenntartani, — így bátran merem mondani, hogy a „Szegedi Híradó” nyomdai többlet kiadása a sztrájk óta legalább is 10.000 korona.

A legnagyobb kétség előtt állok tehát, ha számot vetek magammal és nézem az eredményeket:

A „Szegedi Híradó” előfizetésekből bevesz évenként

320-szor 28 koronát	8 960. —
Kormánysegély	4 000. —
Hirdetésekből	14 000. —
Összesen K	26 960. —

A „Szegedi Híradó” kiadása:

a 8 oldalas lap betűszedése csak	K 15 392. —
Szerkesztői fizetések	15 120. —

⁹ A főispán még ekkor is Kállay Albert volt.

¹⁰ A sztrájkra 1903. szept. 28-án került sor. Vö. *Válogatott dokumentumok Csográd megye munkásmozgalmának történetéből*. A Csongrád megyei munkásmozgalom 1868—1917. Szerk. GAÁL Endre. Szeged, 1980. 210—212., Endrényi szerepéről: 212.

Papír, a 8 oldalon felüli szedés, gépszemélyzet, lapkihordók, postai bélyegek a napi számok szétküldéséhez, budapesti levelező fizetése, házbér, telefon tudósítások, karácsonyi naptár, adó, fűtés, világítás, szolga és sok egyéb kiadások	14 000. —
összesen	44 512. —

Méltóságos uram! Evidens, hogy évenként 16–17 ezer korona a „Szegedi Híradó” deficitje. Bizonyára nem kell magyaráznom, hogy én a sajátomból ezt az összeget viselni képtelen volnék. Hiszen igaz, hogy éppen a Sz. H. deficitjének fedezhetése végett, Méltóságod szíves jóindulata folytán és a postától és utóbb a vasúttól is állami nyomdai vállalatot kaptam. A postánál 5% ár-engedmény után kaptam szerződést, a vasútnál pedig, mert a megtartott nyilvános árlejtésen mint legolcsóbb ajánlatos, mellőzhető nem voltam. —

Ezen vállalatok tiszta jövedelme azonban, a fentebb kimutatott deficitek fedezésére nem elég, holott bizonyára senki nem kívánja tőlem azt, hogy haszon nélkül foglalkozzam olyan nehéz vállalatokkal amilyenek a lapkiadás és a nyomtatványok szállítása. Méltó és méltányos kétségtelenül csak az lehet, hogy ezen nehéz fáradozásokért én is megtaláljam jutalmamat. Hiszen Méltóságos uram, más vidéki és szegedi nyomdászok is kaptak állami vállalatot, akik — mint Endrényi Lajos¹¹ és Schulhof K.¹² czégek — e vállalat jövedelmeit nem kénytelenek egy lap deficitjére fordítani.

Felemlítem még a „Szegedi és Vidéke”¹³ érthetetlen és kalóz konkurenciáját, mely hirdetési jövedelmünket teljesen tönkre teszi és felemlíteni azt, hogy Szeged városa is a minimumra redu-cálta hivatalos hirdetéseit s azt is 4 felé osztja, úgy hogy a múltban még 4–5000 korona hirdetési bevétel volt a várostól, de most bizonyos, hogy évi 1000 korona sem lesz.

Mindezekkel szemben pedig áll az, hogy a Sz. H. nemcsak Szegeden, de az ország minden részében jelentékenyen hozzájárult az elvadult politikai közhangulat lecsillapításához. A Sz. H. befolyása a közhangulatra, merem állítani, olyan volt az utóbbi időkben is, hogy azt akármelyik fővárosi lap befolyásával bátran lehet összemérni. De a Sz. H. befolyása kétségtelenül nagyobb volt ezúttal is mint azon orgánumoké, melyek a magas kormány támogatásának igénybevétele mellett, a vidéki sajtó részére írnak és küldenek iránycikkeket.

Méltóságos uram! Még ez év Szeptember havában, voltam bátor egy egész csomó vidéki lapot beküldeni Tarkovich¹⁴ államtitkár úr Ó Nagyméltóságához a Sz. H. azon befolyásának demonstrálása végett és most ide mellékelek még egy sereg iránycikket, melyek a Sz. H.-ből mentek át az ország legtekintélyesebb vidéki lapjaiba. Egyetlen vidéki lap sincsen az országban, mely ily módon tudná beigazolni, hogy a közhangulatra ekkora befolyást gyakorolt, sőt azok a könyomatok organumok, melyek direct e czélból szoktak beküldetni a vidéki lapok szerkesztősegeihez — sem tudnak ennél nagyobb eredményt igazolni a saját működésükről. Mert Méltóságos uram! Én csak azokat a nagyobb vidéki lapokat mellékelhetem ide, melyekkel közvetlen csereviszonyban állok; de nem mellékelhetem azon hetilapokat, melyek ezen nagyobb vidéki orgánumokból merítenek hangulatot és politikai véleményt.

Ezek előadása után, távol áll tőlem az, hogy én a Sz. H. deficitjének fedezése végett, akár a rendelkezési alap újabb megterheléséért akár más irányú közvetlen támogatásért óhajtanék folyamodni. Ezen előterjesztésemnek legelső czélja az csupán, hogy Méltóságod figyelmét helyzetemre felhívjam és Méltóságodat magát meggyőzzem arról, hogy a Sz. H. anyagi helyzete tényleg rendezésre szorul. Az a véleményem, hogy ha Méltóságod meggyőződést szerez arról, hogy én nem

¹¹ Endrényi Lajos (1850–1920) Endrényi Imre testvére, maga is nyomdász és könyvkereskedő.

¹² Schulhof Károly cégének története földolgozatlan; mint nyomdatulajdonos, kezdetben a Szeged és Vidéke kiadója volt.

¹³ 1902-ben indult szegedi napilap, ekkor már Balassa Armin tulajdonában. Vö. LENGYEL András: *Arcok a szegedi sajtó történetéből*. Balassa Armin = Szeged, 1991. 14. sz.

¹⁴ Tarkovich államtitkárról közelebbit nem tudunk.

üzleti élelmességéből panaszkodom, hanem tényleg szorult helyzetbe vagyok sodorva önhibámon kívül, akkor a bajon segíteni nem lesz nehéz.

Talán még emlékezik Méltóságod arra, hogy midőn én a posta kezelési nyomtatványokért folyamodtam, ezen vállalatból akkor, egy minisztertanácsi határozat alapján 100.000 korona értékű vállalati részt kiszakított a kereskedelem-ügyi minisztérium. A törzsvállalat a pesti könyvnyomda részvény társaságé volt és ebből akkor az említett minisztertanácsi határozat alapján kiadatott

1. A Légrádi testvérek nyomdájának	40.000 korona
2. A Werbőczy nyomdának	40.000 korona
3. Endrényi Imre nyomdájának vagyis nekem	20.000 korona

vállalati rész. Abban az időben én 20.000 forintos vagyis 40.000 koronás vállalati részért folyamodtam, és egy sajnálatos tévedés miatt 20 ezer forintos rész helyett, 20 ezer koronás részt kaptam. Azóta többször igyekeztem ezen tévedést helyreigazítani, de nem lehetett.

Időközben azonban az történt Méltóságos uram, hogy a Werbőczy nyomda felszámolás alá jutott és a részére kiadott 40 ezer koronás vállalati részről kénytelen volt lemondani. Én nem tudom azt, hogy a Kereskedelemügyi Miniszter úr Ó Nagyméltósága akkor hogyan rendelkezett ezen vállalati rész felett, azt tudom csupán, hogy ezen 40.000 koronás vállalati részt azóta megintcsak a pesti könyvnyomda részvénytársaság szállítja, tehát ugyanazon a cég, mely magát a törzsvállalatot bírja, azt a törzsvállalatot, melyből ez a vállalati rész egy miniszteri határozat alapján kiszakított.

Szorult helyzetemben, minthogy közvetlen segílyt vagy támogatást kérni nem szeretnék most méltán gondolok arra, hogy lapom nagyon is plauzibilis és reám igen súlyos deficitjének fedezése végett ezen vállalati résznek reám leendő átruházásáért kellene folyamodnom.

Ezen folyamodásomat azonban Méltóságod jóindulatú támogatása nélkül hiába indítanám útjára és ezért mély tisztelettel kérem kegyeskedjék engem ezen törekvésemben, úgy mint más alkalommal, ezíttal is támogatni.

Magamat Méltóságod jóindulatába ajánlom.

Szeged 1903. évi Deczember hó 30án

Kiváló tisztelettel
alázatos szolgálja
Endrényi Imre

A kérvény külzetén, ceruzairással idegen kéztől följegyzés:

Ezen kérelemtől folyamodó 1904. jan. 14-én szóbelileg elállott. Kapcsolatban áll a 11/1904. [olvashatatlan szó].

* * *

Hogy milyen üzlet — egyáltalán: üzlet — volt-e a Szegedi Híradót kiadni, e dokumentumok ismeretében sem lehet pontosan megválaszolni. A lap hosszú ideig élt, mind Burger Gusztáv, mind Endrényi Imre hosszú ideig viselte a lapkiadás terheit — a Szegedi Híradó tehát semmiképpen nem lehetetlenült el. Finanszírozása valahogy mindig megoldható volt. Nem világos azonban, hogy a lap fönmaradásában mekkora szerepe volt a különböző formákban juttatott kormányzati támogatásnak. E két kérvény azt sejteti, hogy a kormányzati támogatás a Híradó finanszírozásába szervesen bele volt építve. Nyílt piaci versenyről tehát szó sem lehetett — a versenyt a politikai érdek és szándék tudatosan deformálta.

LENGYEL ANDRÁS